

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

До захисту допущено

Кафедрою історіографії, джерелознавства та археології протокол № _____
від _____

завідувач кафедри _____ *Сергій ПОСОХОВ*
(підпис) (ім'я, прізвище)

«___» _____ 2025 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти

«Творчий доробок історикині Надії Олександрівни Білозерської (1838–1912)».
(назва роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 032 Історія та археологія

Освітня програма «Історія та археологія»

Виконавець Ангеліна БОРОНІНА
(підпис) (ім'я, прізвище)

Науковий керівник _____ Вікторія ІВАЩЕНКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.	7
1.1 Історіографія дослідження.	7
1.2 Джерельна база дослідження	12
1.3 Методологія дослідження.	17
РОЗДІЛ 2 Інтелектуальне становлення Н. О. Білозерської	22
2.1 Шлях професіоналізації: від самоосвіти до наукового визнання	22
2.2 Творча лабораторія Н. О. Білозерської як стратегія інтелектуальної легітимації	37
РОЗДІЛ 3 Перекладацька та наукова діяльність історикині	44
3.1 Динаміка публікаторської активності Н. О. Білозерської.	44
3.2 Перекладацька діяльність	50
3.3 Наукові дослідження	59
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	79
РЕЗЮМЕ	Error! Bookmark not defined.
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Згадуючи про видатних істориків другої половини XIX ст. – першої половини XX ст. ми легко назвемо сотні чоловічих імен, проте майже жодного жіночого. Така диспропорція зумовлена багатовіковим сприйняттям ролі жінки у суспільстві як другорядної та несамоїсної. Попри зміни у сучасній гуманітаристиці, чимало імен жінок-науковиць того часу залишаються на маргінесі історичного дискурсу. Це стосується й творчої спадщини історикині Надії Олександрівни Білозерської (1838–1912).

Актуальність дослідження визначається необхідністю повернення імені Н. О. Білозерської до наукового обігу. Її творчий доробок тривалий час залишався поза увагою дослідників, хоча відповідає ключовим тенденціям сучасної історіографії: зосередженню на людині як активному суб'єкті історії та розвитку гендерних студій. Гендерна історія, сформована у другій половині XX ст. на перетині жіночих студій та соціальної історії, відкрила простір для осмислення минулого крізь призму взаємодії чоловічого й жіночого¹. У цьому контексті аналіз діяльності Білозерської дає змогу розглянути специфіку залученості жінок до наукового середовища XIX ст.

Творчий доробок дослідниці, що охоплює перекладні твори, редакторську роботу та власні наукові дослідження, є прикладом інтелектуального самовираження жінки в умовах обмеженого доступу до академічних інституцій. Перекладацька й наукова діяльність нерідко ставала для жінок способом репрезентації у культурному просторі, формування власних дискурсів та поширення досвіду, незважаючи на інституційні бар'єри. Відтак, творчий доробок історикині є не лише репрезентацією окремої біографії, а й важливою частиною історії жіночої емансипації другої половини XIX – першої половини XX ст.

---

¹ Історіографічний словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Куделко, Ю. Л. Зайцева та ін.; під ред. С. І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 20 – 22.

Особливого значення набуває її дослідження про Василя Наріжного (1780–1825) – представника української школи в російській літературі та одного з основоположників реалістичного роману. Саме для української історії культури ця праця є важливою, адже Н. О. Білозерська не лише комплексно проаналізувала біографію та творчість письменника, а й підкреслила зв'язок його спадщини з українською традицією¹. За цю роботу вона отримала Уварівську премію Петербурзької академії наук (1893). Її співпраця з М. І. Костомаровим, у якого Н. О. Білозерська певний час працювала літературним секретарем, а також участь у перекладацькому проєкті Марка Вовчка засвідчують включеність дослідниці до тогочасного українського інтелектуального середовища.

Об'єктом дослідження є творчий доробок Н. О. Білозерської (1838–1912) як представниці жіночої інтелектуальної спільноти другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

Предметом дослідження є не лише корпус праць Білозерської, а й ті смисли, які він відкриває: як у її перекладах, редакторській роботі та наукових студіях відбивається жіночий досвід, які стратегії інтелектуальної самореалізації вона обирала і як це вписувалося у соціокультурні обмеження доби.

Хронологічні межі магістерської роботи окреслені роками життя історикині. Нижня межа припадає на 10 квітня (29 березня за старим стилем) 1838 р. – день народження Н. О. Білозерської. Верхня межа – 9 березня (25 лютого за старим стилем) 1912 р. – дата смерті дослідниці.

Територіальні межі охоплюють місця життя та діяльності Н. О. Білозерської. Населені пункти розташовані на території двох держав: України (м. Харків, м. Феодосія, м. Керч, м. Судак, м. Ялта, м. Бахчисарай, м. Севастополь, м. Євпаторія) та Росії (с. Софіївка, Солецький район, Новгородська обл.; м. Таганрог; м. Петрозаводськ; м. Санкт-Петербург).

---

¹ Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. № 1-4. С. 609 – 636.; // Русская Старина. 1886. Т. L–LI. № 5-8. С. 327 – 338.

Мета цього наукового дослідження полягає у виявленні та аналізі мотиваційних чинників та стратегій професійної самореалізації Н. О. Білозерської (1838-1912), а також дослідженню особливостей її боротьби за авторську легітимацію в умовах соціокультурних та інституційних обмежень патріархального суспільства другої половини XIX – першої половини XX ст.

Для реалізації мети поставлено такі **завдання**:

- Проаналізувати стан наукової розробки постаті Н. О. Білозерської та її творчого доробку.
- Визначити та класифікувати джерельну базу дослідження, а також обґрунтувати її репрезентативність.
- Окреслити основні теоретико-методологічні та методичні засади дослідження.
- Проаналізувати творчий доробок історикині з урахуванням соціокультурного контексту доби.
- Виявити ключові етапи її творчої активності.
- Простежити динаміку жанрів і тематичних напрямів у різні періоди діяльності.
- З'ясувати вплив особистого досвіду науковиці та культурного контексту на вибір тематики досліджень.
- Дослідити зв'язки Н. О. Білозерської з представниками інтелектуальної спільноти другої половини XIX ст., а також характер взаємодії з ними, що вплинув на формування її наукового світогляду.
- Визначити внесок дослідниці у розвиток історичної науки другої половини XIX – першої половини XX ст.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні першого комплексного аналізу перекладацької та наукової діяльності Н. О. Білозерської як форми інтелектуальної самореалізації жінки в умовах обмеженого доступу до академічної сфери. Робота поєднує підходи гендерних студій, біографістики, інтелектуальної та культурної історії, що дозволяє дослідити не лише зміст її спадщини, а й мотиваційні установки та дослідницькі стратегії науковиці.

Аналіз публікаторської динаміки, а також жанрового й тематичного розмаїття інтелектуальної спадщини Н. О. Білозерської дає змогу запропонувати нове бачення її ролі у формуванні історичної науки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Окрім цього, вперше систематизовано інформацію про творчий доробок дослідниці у вигляді спеціалізованої бази даних, що стане корисним інструментом для наступних поколінь дослідників у поглибленому вивченні різних вимірів інтелектуальної активності історикині.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів у подальших студіях з історії науки та гендерних студій, а також у розширенні розуміння жіночого досвіду в науці за умов патріархальних обмежень. База даних про творчий доробок Білозерської стане підґрунтям для майбутніх дослідників.

Структура роботи визначається метою та завданнями: . вступ, три розділи, висновки, додатки на 10 сторінках (с.93-102), список використаних джерел та літератури (найменувань).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1 Історіографія дослідження.

Історіографія творчого доробку Н. О. Білозерської є складною та багатогранною, оскільки охоплює кілька напрямів наукового пошуку. Разом із тим у сучасній історіографії можна відзначити низку характерних тенденцій. По-перше, відсутні спеціальні дослідження, де всебічно розглядалися б як її життєвий шлях, так і творча спадщина. По-друге, такі роботи здебільшого зосереджуються на окремих аспектах: участі Н. О. Білозерської у жіночому русі чи її співпраці з істориком М. І. Костомаровим. По-третє, більшість із них мають описовий характер.

Подібна фрагментарність і описовість досліджень зумовлені тим, що проблематика є відносно новою: більшість праць з'явилися у 1990—2010-х рр., а найбільший сплеск інтересу припадає на 2010-ті рр. Це пояснюється загальною тенденцією у вітчизняній та зарубіжній науці до повернення «забутих» жіночих постатей в історичний дискурс.

Дослідниці О. І. Секенова і Н. Л. Пушкарева, спираючись на методологічні здобутки гендерної історії та історії повсякдення, намагаються виокремити типові патерни поведінки історичкинь другої половини XIX ст. – першої половини XX ст., як у професійній, так і у приватній сферах їхнього життя¹. У роботі Т. А. Мінеєвої, яка поєднує підходи гендерної та інтелектуальної історій, аналізується ступінь професійної взаємодії між чоловіками-істориками та жінками-історичкинями². Дослідження професора

---

¹ Пушкарева Н. К., Секенова О. И. Истории повседневного быта первых российских женщин-историков конца XIX — начала XX в.: досуг и отдых // Антропологический форум. 2021. № 49. С. 132–153.

² Минеева Т. А. Письмо как форма коммуникации между научным сообществом и женщинами-историками во второй половине XIX - начале XX века // Вестник Пермского университета. 2012. № 1 (18). С. 246 – 251.

Джорджтаунського університету Річарда Стайтса¹, на відміну від попередніх праць, акцентує увагу на політичному контексті діяльності Н. О. Білозерської (реформи 1860–1870-х рр. та активізація загального жіночого руху), що розширює розуміння її місця в історії.

Утім, деякі роботи мають обмежений підхід. Наприклад, у дослідженні історика Андреаса Каппелера², попри заявлену мету створити колективну біографію історикинь чотирьох генерацій, роль Н. О. Білозерської зведено переважно до дружини дяча Кирило-Мефодіївського братства В. М. Білозерського та особистої літературної секретарки історика М. І. Костомарова. Дослідник ігнорує більшу частину її творчого доробку, а його припущення про нібито романтичний зв'язок з М. І. Костомаровим ґрунтується лише на фрагментах її спогадів. Також у нього відсутня згадка про Уварівську премію, отриману Н. О. Білозерською за історико-біографічне дослідження про В. Т. Наріжного.

Окрему увагу привертають костомарознавчі студії. Так, у працях В. Ю. Іващенко³ та Ю. А. Пінчука⁴ аналізується і зіставляється автобіографія М. І. Костомарова, записана Н. О. Білозерською, з іншими існуючими варіантами. В обох випадках спогади дослідниці розглядаються як цінне джерело. Схожим за напрямом є праця Л. І. Буряк, яка інтерпретує творчу спадщину М. І. Костомарова крізь призму фемінології⁵. У ній Н. О. Білозерська згадується побіжно, як одна із жінок із оточення вченого, яка стимулювала його інтерес до «жіночої проблематики».

¹ Stites R. The women's liberation movement in Russia: feminism, nihilism, and bolshevism, 1860-1930. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1978. 464 p.

² Kappeler A. Women historians in the Russian Empire. // *Przegląd Wschodni*. 2014. t. XIII, z. 2(50). p. 359-380. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/311053> (дата звернення: 23.04.2025).

³ Іващенко В. Ю. Дві автобіографії М. І. Костомарова: проблеми конструції та деконструції // *Харківський історіографічний збірник*. 2018. № 16. С. 83-100.

URL: <https://periodicals.karazin.ua/historiography/article/view/11880> (дата звернення: 23.04.2025).

⁴ Пінчук Ю. А. Історіографічне значення мемуарів Надії Білозерської про Миколу Костомарова // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2000. № 10. С. 52-71.

URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=IDP=&2_S21STR=sid_2000_5_2_52 (дата звернення: 23.04.2025).

⁵ Буряк Л. Науково-творча спадщина М.І. Костомарова крізь призму історичної фемінології. // *Історіографічні дослідження в Україні*: Зб. наук. пр. 2008. Вип. 19. С. 348-363.

URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13267> (дата звернення: 23.04.2025).

Значний масив біографічної інформації про дослідницю міститься в енциклопедичних і довідкових виданнях, які за своєю цінністю для дослідження можна розділити на загальні та спеціальні. До загальної групи можна віднести «Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона»¹ та «Енциклопедія Сучасної України»². Вони містять лише базові, фактологічні відомості про життєвий шлях та творчу спадщину Н. О. Білозерської, на кшталт ключових дат та назв публікацій, необхідних для первинного етапу дослідницької верифікації. Проте у них абсолютно відсутня будь-який причинно-наслідковий аналіз творчої діяльності історикіні, який необхідний для поглибленого дослідження її інтелектуального спадку. До групи спеціальних довідкових та енциклопедичних видань входять роботи «Микола Костомаров віхи життя і творчості»³ та «Русские писатели: 1810–1917»⁴. Цінність цих видань для даного дослідження міститься у тому, що у своєму викладі матеріалу вони подають більш розширений контекст співраці Н. О. Білозерської з провідними інтелектуалами того часу та дещо детальніше надають бібліографічні дані, щодо її основних творчих публікацій. Таким чином, дані роботи дозволяють краще реконструювати інтелектуальний контекст творчої діяльності дослідниці.

Важливу групу складають праці, що визначають соціокультурний контекст наукової діяльності Н. О. Білозерської. Зокрема, це основоположна

¹ Белозерская Надежда Александровна. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. доп. Т. 1: Аа – Вяхирь / под ред. К. К. Арсеньева и проф. В. Т. Шевякова. СПб: тип. Акц. Общ. Брокгауза-Ефрона, 1905. С. 346.

² Пилипчук Р. І. Білозерська Надія Олександрівна // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2003.
URL: <https://esu.com.ua/article-40785> (дата звернення: 23.04.2025).

³ Смолій В. А., Пінчук Ю. А., Ясь О. В. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: енцикл. довід.; під ред. В. А. Смолія. К.: Вища школа, 2005. С. 49 – 50.
URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000971> (дата звернення: 23.04.2025).

⁴ Белозерская Надежда Александровна. Русские писатели. 1800-1917: биографический словарь: в 5-и т. / под ред. П. А. Николаева. Москва, 1989. С. 222 – 223.
URL: <https://archive.org/details/1800-1917.-.-1.-.-1989/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%20%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8.%201800%E2%80%941917.%20%D0%91%D0%B8%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C.%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%201.%20E2%80%94%20%D0%9C.%2C%201989/page/221/mode/1up?view=theater> (дата звернення: 23.04.2025).

монографія Річарда Стайтса «The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860—1930»¹, яка всебічно висвітлює загальну еволюцію жіночого руху, ідеологічні течії та боротьбу жінок за освітню і професійну легітимацію у Російській імперії другої половини XIX ст. Частково її доповненням є публікація історикині Крістен Йогансен «Women's Struggle for Higher Education in Russia, 1855-1900»². Обидві праці пояснюють політичні й освітні умови, у яких відбувалася емансипація жінок в Російській імперії. Зокрема, К. Йогансен показує, як після Кримської війни прагнення жінок до освіти почало співпадати з державними реформами, що створило передумови для зародження Вищих жіночих курсів, до заснування яких була залучена й Н. О. Білозерська. Цінним є також дослідження Барбари Альперн Енкель «Mothers and daughters: women of the intelligentsia in nineteenth century Russia»³, яке акцентує увагу на психосоціальних мотивах жіночої активності, що спонукали жінок до рішучих змін своєї ролі у суспільстві. Ця робота допомагає глибше зрозуміти внутрішні мотиви, що рухали Н. О. Білозерську в її інтелектуальній діяльності.

До окремої групи належать праці, присвячені проблемі входження жінок у наукову сферу Російської імперії. Окремо можна виділити ті публікації, що всебічно розглядають питання про входження жінок до наукової сфери у Російській імперії. Це, зокрема, згадані вище роботи роботи Н. Л. Пушкарьової⁴, Т. А. Мінеєвої⁵, О. І. Секенової⁶. Ці публікації є особливо

¹ Stites R. The women's liberation movement in Russia: feminism, nihilism, and bolshevism, 1860-1930. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1978. 464 p.

² Johanson C. Women's struggle for higher education in Russia, 1855-1900. Kingston: McGill-Queen's University Press, 1987. 149 p.

URL: <https://doi.org/10.2307/130396> (дата звернення: 23.04.2025).

³ Mothers and daughters: Women of the intelligentsia in nineteenth century Russia. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 230 p.

URL: <https://archive.org/details/mothersdaughters00barb> (дата звернення: 23.04.2025).

⁴ Пушкарева Н. К., Секенова О. И. Истории повседневного быта первых российских женщин-историков конца XIX — начала XX в.: досуг и отдых // Антропологический форум. 2021. №49. С. 132–153.

⁵ Минеева Т. А. Письмо как форма коммуникации между научным сообществом и женщинами-историками во второй половине XIX - начале XX века // Вестник Пермского университета. 2012. №1(18) С. 246 – 251.

⁶ Пушкарева Н. К., Секенова О. И. Истории повседневного быта первых российских женщин-историков конца XIX — начала XX в.: досуг и отдых // Антропологический форум... С. 132–153.

цінними для цього дослідження, оскільки вони зосереджені не на загальних політичних та інституційних аспектах, а на конкретних механізмах повсякденного побуту перших жінок-істориків у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. Так, у сумісній монографії Н. Л. Пушкарьової та О. І. Секенової специфіка повсякдення перших історикинь на теренах імперії аналізується через неформальні аспекти їх життя (наприклад, відпочинок). Це дозволяє значною мірою проаналізувати ступінь балансування цих жінок між приватним життям та професійними обов'язками. Публікація історикині Т. А. Мінесвої, у свою чергу, акцентує увагу на особистому листуванні науковиць, яка певною мірою слугувала інструментом прямого зв'язку з інтелектуальною спільнотою того часу в обхід наявним інституційним обмеженням. В іншому дослідженні О. І. Секенова розглядає основні економічні патерни поведінки перших історикинь¹. Нарешті, монографія О. О. Валькової «Штурмуючи цитадель науки. Жінки-науковиці Російської імперії»² комплексно висвітлює усі фінансові, юридичні, професійні, освітні, соціальні перешкоди, з яким стикалися жінки в науці у період другої половини XIX – першої половини XX ст, і є важливим контекстом для оцінки досягнень Н. О. Білозерської.

Окремо варто згадати теоретичні праці, що формують методологічну основу цього дослідження. Їх умовно можна поділити на кілька напрямів: гендерна історія, біографістика та інтелектуальна історія. Роботи з гендерної історії (зокрема, концепція Джоан Скотт³) дають змогу простежити взаємодію гендеру та академічного середовища в умовах патріархального суспільства. Біографічні дослідження (наприклад, праці В. І. Попика⁴) сприяють

¹ Секенова О. И. Доход от профессиональной деятельности и паттерны экономического поведения русских женщин-историков второй половины XIX – начала XX в. // Вестник антропологии. 2021. № 4. С. 201 – 214.

² Валькова О. А. Штурм цитадели науки. Женщины-ученые в Российской Империи. Москва: Новое литературное обозрение, 2019. 792 с.

³ Scott J. W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. // The American Historical Review. 1986. Vol. 91, no. 5. p. 1053.

URL: <https://doi.org/10.2307/1864376> (дата звернення: 23.04.2025).

⁴ Попик В. І. Біографістика – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень // Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 122.

URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2015_3_10 (дата звернення: 23.04.2025).

реконструкції життєвого шляху Білозерської. Публікація Л. І. Буряк є спробою поєднати гендерні студії та біографістику в один концепт¹. Інтелектуальна історія ж дозволяє розглядати її постать у контексті ширших наукових процесів. Показовою у цьому плані є фундаментальна праця Річарда Вотмора «What is Intellectual History?»², яка підкреслює взаємозв'язок ідей та історичних умов – важливий аспект і для розуміння спадщини Н. О. Білозерської.

Таким чином, вивчення доробку Н. О. Білозерської у контексті сучасної історіографії дозволило значною мірою структурувати наявне на цей час дослідницьке поле. Проведений аналіз виявив, що наявний масив наукової літератури можна поділити на наступні групи: праці, що окреслюють загальні соціокультурні риси жіночого руху другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.; публікації сфокусовані на конкретних інституційних та мікроісторичних аспектах входження жінки у тогочасну науку; енциклопедичні та довідкові видання з основною біографічною інформацією Н. О. Білозерської; спеціалізовані костюмарознавчі студії. Головним обмеженням даних робіт є їх переважаюча фрагментарність й описовість, а також звужене трактування особистості Н. О. Білозерської. Більшість публікацій зосереджується на зовнішніх обставинах, абсолютно ігноруючи внутрішні мотиваційні чинники та стратегічно динаміку її творчості. Окремо були взяті праці з гендерних студій, біографістики та інтелектуальної історії, що стали значним розширенням методологічної бази цього дослідження.

1.2 Джерельна база дослідження

Джерельна база безпосередньо відповідає предмету цього дослідження і переважно складається з різних видів оцифрованих друкованих джерел. Більшість із цих матеріалів розташована в електронних базах наступних установ: Російський державний архів літератури та мистецтва (м. Москва),

¹ Буряк Л. І. Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції й сучасні репрезентації. // Українська біографістика. 2016. Вип. 13. С. 10-27.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_13_4 (дата звернення: 23.04.2025).

² Whatmore R. What Is Intellectual History?. MA: Polity Press, 2016. 180 p.

URL: https://archive.org/details/whatisintellectu0000what?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 23.04.2025).

Президентська бібліотека імені Б. М. Єльцина (м. Санкт-Петербург), Державна публічна історична бібліотека Росії (м. Москва), Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ).

Найбільшою групою джерел, що становить ядро дослідження, є творчий доробок Н. О. Білозерської. Він містить перекладні твори, рецензії, власні наукові публікації дослідниці.

Перша група охоплює різноманітні перекладні праці. Ці твори були опубліковані на сторінках періодичних видань, таких як «Руська старовина», «Історичний вісник», «Ілюстрований журнал», «Вітчизняні записки», «Київські Єпархіальні Відомості», «Вісник Європи», «Вісник імператорської російської спілки садівництва». Також, деякі із них були надруковані окремими виданнями. Їх можна класифікувати за мовою оригіналу: французька – роман Проспера Меріме «Варфоломіївська ніч. Історична хроніка правління французького короля Карла IX» (1829)¹; німецька – дослідження Георга Фрідріха Кольба у двох томах «Історія людської культури»² або історичний роман К. Френцеля «У золотому віці»³; англійська – спогади сера Джерома Горсея «Записки про Московію XVI століття» і т. д. Спектр цих перекладних робіт є надзвичайно широким, що демонструє гнучкість та адаптивність Н. О. Білозерської, як фахівчині. Їх жанрове різноманіття охоплює, не тільки історичну белетристику, а також академічні дослідження, мемуаристику та публіцистику. Тематичний спектр охоплює від загальної історії культури та міжнародної історії до спеціальних історичних студій та навіть сільськогосподарської тематики. Публікації охоплюють, як вузьке наукове коло, так і широку читацьку аудиторію, що був важливим джерелом для забезпечення Н. О. Білозерської стабільним зароботком та загальної підтримки її присутності у видавничому полі.

¹ Меріме. П. Варфоломеевская ночь. Историческая хроника царствования Карла IX. / пер. с фр. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1882. Т. IX. С. 1 – 32.; // Исторический Вестник. 1882. Т. X. С. 249-302.

² Кольб Г. История человеческой культуры. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Переводы лучших иностранных писателей. 1871. № 2-3.

³ Френцель К. В золотом веке. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Приложение к Историческому Вестнику. 1881. Т. V. С. 3-46; Т. VI. С. 189-379.

Друга група включає історичні розвідки, біографічні нариси, літературознавчі дослідження історикині. Вони також з'явилися на сторінках періодичних видань або були надруковані окремим накладом. Серед них – історико-біографічне дослідження про романіста В. Т. Наріжного¹; стаття «Вплив перекладеного роману та західної цивілізації на російське суспільство XVIII ст.»², «Історія заснування Петербурга»³, історичний нарис «Царське вінчання у Росії»⁴; біографії М. І. Гоголя⁵, Ф. Г. Солнцева⁶ та ін.

Третя група поєднує рецензії дослідниці на публікації інших авторів, більшість з яких було надруковано у виданні «Древняя та нова Росія». До цього переліку входять рецензії на дослідження О. Г. Брікнера про найближче оточення імператора Іоана Антоновича⁷, книгу А. Т. Болотова «Пам'ятники минулих часів»⁸, «Записки південно-західного відділу імператорського російського географічного товариства»⁹ тощо.

Таким чином, усі три групи становлять ядро опублікованого професійного творчого доробку Н. О. Білозерської. Водночас, для абсолютної та більш якісної характеристики її життєвого шляху, внутрішніх мотиваційних

¹ Белозерская Н. А. Василий Трофимович Нарезный. Историко-биографическое исследование. СПб: изд. Л. Ф. Пантелеева, 1896. 159 с.

² Белозерская Н. А. Влияние переводного романа и западной цивилизации на русское общество XVIII века // Русская Старина. 1895. Т. LXXXIII. № 1. С. 125-156.

³ Белозерская Н. А. История основания Петербурга // Живописная Россия. 1881. Т. 1. Ч. 2. С. 557-593.

⁴ Белозерская Н. А. Царское венчание в России. Исторический очерк. // Русская Мысль. 1883. Кн. IV-V. С. 1-48.

⁵ Белозерская Н. А. Мария Ивановна Гоголь. Биографический очерк // Русская Старина. 1887. Т. LIII. С. 667-710.

⁶ Белозерская Н. А. Ф. Г. Солнцев, профессор археологической живописи. Биографический очерк. // Русская Старина. 1887. Т. LIV. С. 713-737.

⁷ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. Г. Брикнера «Император Иоанн Антонович и его родственники». // Древняя и Новая Россия. 1875. Т. II. № 5. С. 90-98.

⁸ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. Т. Болотова «Памятники прошедших времен». // Древняя и Новая Россия. 1875. Т. I. № 4. С. 399-404.

⁹ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу «Записки Юго-западного отдела императорского русского географического общества Т. II, за 1874. Киев». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. III. № 11. С. 305-306.

чинників та механізмів професійної самореалізації необхідний окремий масив джерел, що містить основні відомості про її приватне та громадське життя.

Наступною групою є джерела особового походження. До цієї групи можна віднести первинні джерела, написані особисто Н. О. Білозерською, а саме: автобіографію, записану 18 грудня 1904 р., яка була облікована вже після самої смерті дослідниці у виданні «Історичний вісник»¹. У ній висвітлені ключові події її життя в період від 1838 до 1904 рр. Також ця публікація містить бібліографічний покажчик опублікованих за життя робіт дослідниці. Так само до групи первинних джерел особового походження можна віднести спогади дослідниці про різних діячів того часу: про співпрацю з істориком М. І. Костомаровим²; знайомство з лікаркою Є. П. Серебренніковою³, громадськими діячками Н. В. Стасовою⁴ та А. П. Філософвою⁵. Варто виокремити джерела зовнішнього сприйняття її постаті, а саме некрологи, опубліковані на її смерть в газетах «Новий час»⁶ та «Сучасне Слово»⁷. Ці некрологи є цінними для реконструкції оцінки її творчого доробку сучасниками. Сюди також відносяться критичні відгуки, опубліковані за її життя, зокрема: рецензії інших авторів, написані та опубліковані під час життя дослідниці професора Петербурзького університету, провідного дослідника того часу у сфері історіографії та джерелознавства К. М. Бестужева-Рюміна на історико-біографічне дослідження Білозерської про письменника-романіста Василя Трохимовича Наріжного⁸; відгук М. О. Трохимівського на біографічний

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925 – 941.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. № 1-4. С. 609 – 636.; // Русская Старина. 1886. Т. L–LI. № 5-8. С. 327 – 338.

³ Белозерская Н. А. Моё знакомство с Е. П. Серебренниковой. // В память женщины-врача Евгении Павловны Серебренниковой (лит. сборник). СПб: тип. М. М. Стасюлевича, 1900.

URL: http://az.lib.ru/b/belozerskaja_n_a/text_1900_moe_znakomstvo_oldorfo.shtml (дата звернення: 23.04.2025).

⁴ Стасов В. В. Надежда Васильевна Стасова. Воспоминания и очерки. СПб: тип. имени М. Меркушева, 1899. 506 с.

⁵ Тыркова А. В. Сборник памяти Анны Павловны Философовой (1837 – 1912): в 2 т. Т. 1. Анна Павловна Философова и ее время. Петроград: тов. Р. Голике и Е. А. Вильборг, 1915. 488 с.

⁶ Некролог. // Новое время. 1912. № 12916. 26 февраля (10 марта). С. 1
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t5640225c/f2.item.zoom> (дата звернення: 23.04.2025).

⁷ Некролог // Современное Слово. 1912. № 1489. 28 февраля. С 3.

⁸ Бестужев-Рюмин К. Н. Разбор сочинения Н. А. Белозерской: Василий Трофимович Нарезный. СПб: тип. Императорской Академии Наук, 1894. 10 с.

нарис про М. І. Гоголя¹ тощо. Ці рецензії є важливим індикатором інституційного сприйняття її творчого доробку в академічному середовищі того часу.

Ще одним важливим джерелом особового походження є епістолярна спадщина Н. О. Білозерської. Зокрема, виявлено листування історикіні стосовно низки її публікацій (листування з редактором видання «Історичний Вісник» - С. М. Шубінським²) або редагування окремих робіт (наприклад, спогадів Л. М. Жемчужникова³).

Окрему групу становить діловодна документація. До неї можна віднести матеріали, що зберігаються у Російському державному архіві літератури та мистецтва (РДАЛІ). Це відношення Академії Наук про призначення Н. О. Білозерській спеціальних виплат⁴; дарчий акт на дослідження «Царське вінчання» для Миколая Васильовича Білозерського (син дослідниці)⁵, розписка щодо прийняття до друку біографії П. О. Чихачова⁶.

Невелику, але важливу частину становлять візуальні джерела: фотопортрети Білозерської та її родичів, групові знімки засновниць Бестужівських курсів, фото місця поховання і т. д.

Таким чином, представлена джерельна база є репрезентативною і дозволяє всебічно дослідити предмет цього дослідження. За власне аналітичною функцією можна розділити їх на основні та допоміжні (контекстуальні) джерела. Так до основної групи джерел можна включити оригінальна наукові та перекладні роботи Н. О. Білозерської. Окрім цього, до цієї групи можна віднести її автобіографію, спогади та епістолярну спадщину.

¹ Трахимовский Н. А. М. И. Гоголь – по поводу статьи Н. А. Белозерской. // Русская Старина. 1888. № 7. С. 25-46.

² Письма С. Н. Шубинского. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 15.

³ Письма Жемчужникова Л. М. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 5.

⁴ Отношение Академии Наук Н. А. Белозерской о назначении ей пособия. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 2.

⁵ Дарственная надпись Н. Белозерской Белозерскому Н. В. на титульном листе кн. «Царское венчание в России. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 110а. Арк. 41.

⁶ Щеглов. Расписка в приеме рукописи Н. А. Белозерской «П. А. Чихачев» для передачи ее М. М. Стасюлевичу // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 1.

Цей масив публікацій є першочерговим, адже надає основні відомості у контексті її професійної еволюції, самосвідомості та внутрішніх мотиваційних чинників. Її перекладені роботи є критичною складовою для забезпечення її початкового етапу професійної легітимності. До групи допоміжних джерел включаються публікації зовнішньої рицепції (рецензії та некрологи), що фіксують інституційну оцінку та суспільну пам'ять про її творчий доробок.

1.3 Методологія дослідження. Методи та методологія

Методологічною основою цього дослідження є поєднання здобутків гендерної історії, інтелектуальної історії та біографічних студій. Саме їхнє поєднання видається найбільш продуктивним для аналізу постаті Н. О. Білозерської.

Гендерна історія дозволяє розглянути діяльність історикині в контексті соціально-культурних обмежень у науковій сфері, що активно застосувалися та просувалися у другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. стосовно жінок. Застосування цього підходу дозволяє простежити, якими шляхи Н. О. Білозерська долала ці обмеження. У дослідженні використано концепт «жінки в історії», що посідає одне із центральних місць в гендерній історіографії. Особливо важливим є поняття «невидимості», яке поєднує як фактичне виключення жінок із історичного дискурсу, так і символічні форми їхнього знецінення – трактування жінки як допоміжної та другорядної сили.

Концепт «невидимості» або «історичного замовчування» жіночих досвідів став ключовим після появи фундаментальної праці американської дослідниці Джоан Скотт, яка розглядала гендер як аналітичну категорію, що дозволяє деконструювати механізми влади та ієрархії¹. Сама ідея історикині про усвідомлення невидимості жіночого досвіду в історії стала каталізатором для методичного зсуву: від простого компенсаторського підходу фіксування жіночих імен у переважаючому традиційному андроцентричному наративі

---

¹ Scott J. W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. // The American Historical Review. 1986. Vol. 91, no. 5. p. 1053-1057.

URL: <https://doi.org/10.2307/1864376> (дата звернення: 23.04.2025).

(так званий етап «жінки в історії») до більш критичного аналізу самого спотворення гендерно-спрямованими структурами влади. Схожі ідеї розвивали Наталі Земон Девіс («Women's History in Transition: the European Case»)¹, яка простежила трансформацію від поодинокого фіксування жіночих імен до аналізу їхніх досвідів, та Герда Лернер («Placing Women in History: Definitions and Challenges»)², яка показала місце жінок у наявному історичному наративі.

Ще одним важливим аналітичним інструментом виступає соціологічний концепт «ефекту Метью-Матильди», запропонований у 1993 р. дослідницею Маргарет Россітер³. Він описує практику приписування жіночих наукових здобутків чоловікам або їхнього замовчування. Згідно з Россітер, така практика спричинена гендерною асиметрією, що значною мірою знецінює внесок жінок у сферу наукової діяльності. Аналіз публікацій Н. О. Білозерської дає підстави припустити, що цей феномен мав місце у її професійному житті, оскільки він проявився у відсутності підписів під частиною її публікацій або у виході їх під псевдонімами (зокрема Б. Гнв чи Д. Л. Мордовцевим), що, ймовірно, було зумовлено упередженням видавців до «жіночого імені».

Другим, не менш важливим напрямом є інтелектуальна історія. Вона дозволяє розглядати творчу спадщину Н. О. Білозерської у контексті впливу на неї тогочасних історіографічних тенденцій. Підхід Квентіна Скіннера, викладений у його програмній праці «Meaning and Understanding in the History of Ideas»⁴, відкриває можливість бачити розглядати творчий доробок дослідниці не як ізольований набір текстів, а як частину мережі мовних практик, інтенцій та соціо культурного контексту. Концепція Річарда Вотмора дозволяє розширити дослідницький фокус через увагу на наративні стратегії та

¹ Davis N. Z. «Women's History» in Transition: The European Case. // *Feminist Studies*. 1976. vol. 3. no. 3(3/4). p. 83-103.

URL: <https://doi.org/10.2307/3177729> (дата звернення: 23.04.2025).

² Lerner G. Placing women in history: definitions and challenges. // *Feminist Studies*. 1975. vol. 3. no. 1(1/2). p. 5-14.

URL: <https://doi.org/10.2307/3518951> (дата звернення: 23.04.2025).

³ Rossiter M. W. The Matthew Matilda Effect in Science. // *Social Studies of Science* 1993. vol. 23. no. 2. p. 325-41.

URL: <http://www.jstor.org/stable/285482> (дата звернення: 23.04.2025).

⁴ Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. // *History and Theory*. 1969. vol. 8. no. 1. p. 3-53.

URL: <https://doi.org/10.2307/2504188> (дата звернення: 23.04.2025).

аудиторії, для якої були створені роботи дослідниці¹. Крім того, постать Н. О. Білозерської розглядається у рамках концепту «історик другого плану» (В. М. Андреев²) як інтелектуалка, яка працювала в тіні більш відомих колег-чоловіків.

Третій напрям пов'язаний із біографічними студіями (соціальний і контекстуальний підходи), спрямованими на реконструкцію життєпису особистості з урахуванням соціокультурних чинників відповідної епохи. Біографія розглядається тут не як суто фактографічний жанр, а як інтелектуальна практика, що дозволяє відчитувати складні зв'язки між особистим досвідом та епохою. Такий підхід спирається на сучасні концепції біографії як аналітичного інструменту, зокрема, на критику «біографічної ілюзії» П'єра Бурд'є³, а також ряд українських дослідників біографістики В. І. Попика⁴ та Л. І. Буряк⁵. Біографічний нарратив у цьому випадку стає не лише способом фіксації життя істориків, а й методом осмислення її дій у межах гендерних, інституційних і соціальних обмежень.

Для реконструкції та аналізу творчої спадщини Н. О. Білозерської застосовується комплекс спеціальних методів як історичної науки, так і суміжних дисциплін. Проблемно-хронологічний метод дає визначити домінуючі напрями її досліджень у різні періоди та забезпечує загальне структурування роботи. Історико-генетичний метод допомагає виявити причини формування тих чи інших дослідницьких ідей, а історико-типологічний – систематизувати її творчий доробок за темами й співвіднести

¹ Whatmore R. What Is Intellectual History?. MA: Polity Press, 2016. 180 p.

URL: https://archive.org/details/whatisintellectu0000what?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 23.04.2025).

² Андреев В. Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства XIX - початку XX ст. // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. 2009. Вип. 4. С. 295-302.

URL: http://history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2009_4/eidos_2009_4.pdf (дата звернення: 23.04.2025).

³ Bourdieu P. The biographical illusion. Biography in Theory: Key Texts with Commentaries :textbook. Berlin: De Gruyter, 2017. p. 299–305.

URL: <https://www.scribd.com/document/376631965/Pierre-Bourdieu-The-Biographical-Illusion>

(дата звернення: 01.11.2025).

⁴ Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень // Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 122.

URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2015_3_10 (дата звернення: 23.04.2025).

⁵ Буряк Л. І. Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції й сучасні репрезентації. // Українська біографістика. 2016. Вип. 13. С. 10-27.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_13_4 (дата звернення: 23.04.2025).

його з працями сучасників (зокрема М. І. Костомарова). Історико-порівняльний метод дозволяє оцінити унікальність і новаторство її робіт у контексті доби.

Важливим є також поєднання емпіричного та комплексного аналізу, що дає змогу узагальнити спадщину дослідниці й пояснити її місце у науці. Додатковим і ключовим інструментом виступає контент-аналіз, який застосовується у двох взаємопов'язаних вимірах. Кількісний вимір дослідження фокусується на спеціальній бібліографічній базі даних праць історикіні Н. О. Білозерської. Внаслідок використання такого інструменту було проведено аналіз наявного корпусу текстів з метою вибудови творчої динаміки: відстеження хронологічного, мовного, жанрово-тематичного розподілу публікацій та їх інституційної приналежності. Це дозволяє конструктивно відновити професійну траєкторію історикіні у науковому полі. Якісний контент-аналіз зосереджений на інтерпретації отриманих кількісних даних та текстуальних особливостей, на кшталт дослідження питання авторства (псевдоніми чи ініціали), а також виявлення унікальних стилістичних ідейних рис. Особливого значення набуває також міждисциплінарний метод гендерного аналізу, що допомагає з'ясувати вплив гендерних стереотипів та суспільних очікувань на її наукову діяльність. Саме цей метод дозволяє співвіднести факти використання підписів з соціологічним концептом «ефекту Метью-Матильди».

Таким чином, у цьому дослідженні реалізовано комплексну методологічну стратегію, яка поєднує у собі трьох ключових аналітичних підходів: інтелектуальної історії, гендерних студій та біографістики. Завдяки цьому у дослідженні забезпечується відхід від простого фактографічного опису до комплексного аналізу життєвого шляху та творчого доробку Н. О. Білозерської. Підходи біографістики дозволяють розглядати її життєвий шлях, як траєкторію професійного розвитку. Інтелектуальна історія дозволяє виявити причини формування тих чи інших ідей та оцінює її спадщину у контексті традицій і новаторства тогочасної епохи. Гендерні студії (у контексті аналізу) є ключовою оптикою для інтерпретації стратегій самореалізації в умовах інституційних обмежень. Окремо застосовується означений комплекс

спеціальних методів, які включають у собі: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний, контент-аналіз (кількісний та якісний).

Проведене дослідження теоретичних засад, історіографії, методології та методів, у цілому, підтверджує думку про актуальність даної теми. Аналіз української і зарубіжної історіографії засвідчив переважно незначну кількість публікацій присвячених життєвому шляху Н. О. Білозерської. Також, було виявлено значну прогалину у дослідженні творчої спадщини історикині, що відкриває значний простір для створення нових досліджень із використанням принципів гендерної історії. Джерельна база є різноплановою та репрезентативною, що дозволяє комплексно досліджувати як її інтелектуальну спадщину, так і загальний соціокультурний контекст її діяльності. Вона охоплює, як основні (наукові та перекладацькі публікації, автобіографію, спогади), так і допоміжні джерела (некрологи, рецензії). Уся ця багатогранність джерел важлива для реконструкції та аналізу професійної траєкторії дослідниці. Обрана комплексна методологічна база, заснована на принципах інтелектуальної історії, гендерних студій та біографістики, у поєднанні з спеціальними методами (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний, кількісний та якісний контент-аналіз) забезпечує ґрунтовну підоснову для ефективної роботи з наявним різноманітним масивом джерел.

РОЗДІЛ 2 Інтелектуальне становлення Н. О. Білозерської

2.1 Шлях професіоналізації: від самоосвіти до наукового визнання

Становлення Н. О. Білозерської (у дівочтві Ген) як науковиці, є яскравим прикладом інтелектуальної емансипації, що відбувалася за умов інституційних обмежень, характерних для жінок Російської імперії другої половини XIX ст. На відміну від колег-чоловіків, її академічний шлях і професійне зростання формувалися поза межами офіційних наукових інституцій. Фундаментом становлення дослідниці стали самоосвіта, родинне середовище та неформальні інтелектуальні зв'язки, які частково виконували функцію наставництва. Відтак реконструкція біографічних аспектів життя Надії Білозерської є ключовою для розуміння встановлення мотивів її наукової активності. Які чинники зумовили її перехід від традиційної ролі жінки-матері та дружини до позиції емансипованої інтелектуалки? Чи був цей перехід повним чи радше обмеженим певними соціокультурними рамками?

Надія Олександрівна Ген народилася 29 березня (10 квітня за новим стилем) 1838 р. у родовому маєтку Софіївка Белозерського повіту Новгородської губернії. Первинний соціальний капітал, що став підґрунтям її інтелектуальної мотивації, був зумовлений належністю родини до дворянської еліти та її матеріальним добробутом

Батько науковиці – Олександр Федорович Ген (нім. Alexander Martin Hehn), за етнічною належністю був німцем. Він народився 12 січня 1803 р. у місті Вільнюс Литовсько-Віленської губернії¹. Його батько, Федір Іванович Ген (нім. Friederich Konrad Hehn; 1769-1814), дід Надії Білозерської, мав тривалу військову кар'єру, дослужився до звання полковника та опікувався боєздатністю 50-того єгерського полку². За заслуги перед державою Ф. І. Ген був нагороджений орденом св. Володимира IV ступеню.

¹ Aleksander Martin Hehn. Erik-Amburger-Datebank-Suchmaske.

URL: <https://amburger.ios-regensburg.de/index.php?id=68078> (дата звернення: 25.09.2025).

² Frederic Konrad Hehn. Erik-Amburger-Datebank-Suchmaske.

URL: <https://amburger.ios-regensburg.de/index.php?id=68087> (дата звернення: 25.09.2025).

Мати О. Ф. Гена, Софія Шарлотта Ген (нім. Sophie Charlotta Hehn; 1782-1843), бабуся майбутньої дослідниці, походила з двох дворянських родів: по материнській лінії – зі шведського роду фон Брьомссен (von Brömssen), а по батьківській – із баронської гілки вестфальського роду Менгден (Mengden)¹.

Мати науковиці, Лідія Іванівна Ген (1817-1903), походила із заможного поміщицького роду Катеніних, що належав до дворянства Чухломського повіту. Її батько, Іван Миколайович Катенін (1786-1854), полковник лейб-гвардії Ізмайлівського полку, був активним учасником військової кампанії 1812 р. проти армії Наполеона². Протягом тривалого часу І. М. Катенін очолював дворянське зібрання Чухломського повіту. Мати Лідії, Надія Михайлівна Шипова (1798-1870), була другою дружиною І. М. Катеніна. Їхній шлюб було укладено, ймовірно, між 1812 та 1817 роками.

У трирічному Надія Ген разом із родиною переїхала до міста Петрозаводська Олонецької губернії, що було зумовлено кар'єрним зростанням її батька, який обійняв посаду губернського лісничого³. Від жовтня 1802 р. Петрозаводськ виконував функції губернського центру, однак за своєю суттю залишався типовим провінційним містом. Починаючи з другої половини XVIII ст., воно стає одним із центрів гірничодобувної промисловості Російської імперії. З середини XIX ст. тут активно функціонував Олександрівський гарматно-ливарний завод⁴, що став потужним каталізатором економічного розвитку й демографічного зростання міста. Саме в цей період відбувається його активна розбудова, зокрема у сфері транспортної інфраструктури та освітніх закладів тощо.

Більша частина дитинства Н. О. Ген минула саме в Петрозаводську. У своїх спогадах вона згадувала місто як простір соціальних контрастів, де

¹ Sophie Charlotta Hehn (Bar. Mengden) (1782 - 1843). Geni.com.
URL: <https://www.geni.com/people/Sophie-Charlotta-Hehn/6000000029032362577> (дата звернення: 25.09.2025).

² Иван Николаевич Катенин (1783 - 1854). Geni.com.
URL: <https://www.gni.cm/plp/Иван-Катенин/6000000028979380348> (дата звернення: 25.09.2025).

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925.

⁴ Розпочав свою діяльність ще за часів Північної війни 1700-1721 рр. Після завершення бойових дій поступово переходить у стагнацію та руйнування. За часів правління імператриці Катерини II будівлю підприємство поступово реконструюють та відновлюють виробництво гармат.

помітною була значна кількість малозабезпеченого населення¹. Водночас місто мало виразне інтелектуальне середовище, адже щороку сюди прибували випускники вищих навчальних закладів, які за існуючим на той час законодавством мусили певний час працювати у провінції перед отриманням вищих посад.. Поряд із ними в Петрозаводську оселялися й політичні засланці – представники інтелігенції, які справили значний вплив на формування світогляду юної Надії Ген.

Будучи підлітком, вона разом із сестрою брала участь у місцевих балах і вечорах, на яких часто були присутні ці політичні засланці. Такі зустрічі нерідко переростали у неформальні лекції, після яких дівчата отримували книжки та рекомендації для самостійного засвоєння тої чи іншої теми². Цей досвід став важливим доповненням до домашньої освіти, яку Надія Ген здобувала в родинному колі, і сприяв формуванню її інтелектуальних зацікавлень.

Питання жіночої освіти було одним із наріжних упродовж усього XIX і початку XX ст. У випадку Надії Ген існували два можливі шляхи здобуття базової освіти. Перший передбачав навчання у спеціалізованих жіночих навчальних закладах зокрема у Петрозаводському жіночому парафіяльному училищі³, відкритому 1844 р. Другий варіант полягав у домашній освіті під керівництвом запрошених гувернанток, гувернерів та викладачів жіночих гімназій⁴. Майновий статус родини Ген дозволяв обрати саме другий, більш гнучкий шлях.

У родині виховувалося дев'ятеро дітей – п'ять доньок і четверо синів. Найстаршою була Софія Олександрівна Ген (1835-1908)⁵, старша за Надію

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. ... С. 925.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 926.

³ У 1870 р. перетворене на Маріїнську жіночу гімназію для всіх станів.

⁴ На той час у Петрозаводську не діяли гімназії (відкриті пізніше), тому доводилося запрошувати викладачів з інших міст імперії. Особливо серед заможного прошарку населення цінувалися викладачі зі столичних гімназій.

⁵ Дружина архітектора Могильницького. Після його смерті довгий час проживала разом із Н. О. Білозерською.

натри роки; далі народилися: Надія (1838-1912), Костянтин (1839-1898)¹, Ольга (1841-?), Олена (1843-1906),² Зінаїда (1845-1915)³, Анатолій (1847-1908)⁴, Іван (1849-?), Микола (1852-1899). Для навчання двох старших дітей – Софії та Надії, батьки запрошували гувернанток та викладачів гімназій зі столиці⁵. Молодшими дітьми опікувалася вихователька-німкеня.

Основна увага приділялася вивченню іноземних мов. Як згадувала сама Білозерська «...історію та географію ми вивчали французькою, слово у слово для практики»⁶. Подібна лінгвістична орієнтація була типовою для дворянських родин того часу, але у випадку Н. О. Ген вона мала довготривалі наслідки, ставши підґрунтям для її подальшої наукової та перекладацької діяльності.

Крім мов, значна увага приділялася розвитку естетичного смаку через творчі заняття — музику, малювання, танці⁷. Проте навчальна програма для дівчат залишалася спрощеною і не передбачала глибокого опанування наукових. Вона мала відповідати панівному на той час уявленню про традиційну роль жінки як матері та дружини, обсяг навчального матеріалу мав бути достатнім, здатної вести домашнє господарство та виховувати дітей⁸.

Водночас у процесі домашнього навчання проявилася внутрішня наполегливість Н. О. Ген у прагненні до знань. Як вона зазначає у своїх спогадах: «чим суворіше мене тримали, тим сильніше було моє бажання робити наперекір»⁹.

¹ Приймав активну участь у студентських виступах 1861 р. проти навчальних нововведень міністра Є. В. Путятіна. Підданий заслання.

² Дружина Олександра Миколайовича Веселовського (1838-1906) – історика літератури, почесного професора Петербурзького університету, статського радника.

³ Дружина Г. О. Кульжинського – співвласника товариства Південно-Східної залізниці. З 1901 по 1917 рр. разом з чоловіком володіла маєтком дружини купця Кудрявцева (СПб, пров. Дмитрівський 3, д. 92). Займалася перекладацькою діяльністю для видання «Переклади найкращих іноземних письменників».

⁴ Статський радник, практикуючий лікар у Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії.

⁵ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925.

⁶ Цит. за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 925.

⁷ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 925.

⁸ Ширин-Шихматов А. А. Письма о воспитании благородной девицы и о обращении ее в Мире. / предисл. В. И. Жмакин. Москва: Университетская тип. 1901. С. 54-74.

⁹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 926.

Домашнє навчання Надії Олександрівни Ген завершилося, коли їй Н. О. Ген виповнилося шістнадцять років. У цей період, відповідно до соціальних норм часу, для дівчат дворянського походження розпочиналася підготовка до заміжжя та пошуку потенційного шлюбного партнера¹. Саме на цей час припадає раптова смерть її батька, що істотно вплинуло на подальше життя родини. Після цієї втрати родина Ген змушена була переїхати до маєтку рідного брата матері – М. І. Катеніна, заможного поміщика. Відтак губернський центр Петрозаводськ було змінено на спокійне родове помістя Заніно, розташоване у Костромській губернії².

Період дворічного перебування Надії Олександрівни Ген у маєтку Заніно став визначальним для її інтелектуального розвитку, адже саме тоді провідним чинником її становлення стає самоосвіта. Головним джерелом самостійного навчання була бібліотека дядька, до якої вона зверталася у вільний час між заняттями з молодшими братами та сестрами³. Зміст зібрання Н. О. Ген характеризувала так: «...була багата бібліотека різними мовами, що збиралася десятками років... виписувалися журнали та газети, російські та іноземні»⁴.

Саме в цій бібліотеці вона проводила більшість часу, віддаючи перевагу читанню перед іншими видами, дозвілля яких у маєтку не бракувало. Крім того, Заніно нерідко ставало місцем зустрічей місцевих поміщиків – давніх знайомих дядька. Під час таких зібрань, поряд із обговоренням господарських чи суспільних питань, порушувалися теми, що розширювали інтелектуальний кругозір молодой Надії Ген, сприяючи формуванню її пізнавальних інтересів.⁵

Переломним етапом у житті Надії Олександрівни Ген стало її заміжжя, яке суттєво змінило її соціальне середовище та коло спілкування. Її обранцем

¹ Женское право: Свод узаконений и постановлений, относящихся до женского пола с разъяснением статей Свода законов по решениям кассационного департамента Правительствующего сената. СПб: тип. К. Н. Плотникова, 1873. С. 99.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 926.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 926.

⁴ Цит. за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 926.

⁵ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 926.

був Василь Михайлович Білозерський (1825-1899) – журналіст, педагог, учасник таємного Кирило-Мефодіївське братства (1845-1847) та один із авторів його статуту¹. За участь у братстві у 1847 р. він був заарештований і засланий до Петрозаводська.

Достеменно визначити час та обставини знайомства Надії Ген та Василя Білозерського нині неможливо, однак імовірно, воно відбулося під час численних світських зібрань та балів, які Н. О. Ген відвідувала перед переїздом до Заніно². У січні 1856 року відбулося їхнє весілля, після якого подружжя переїхало до Петербурга, де В. М. Білозерський працював у канцелярії місцевого губернатора.

Переїзд та набуття нового соціального статусу дружини стали для Надії Олександрівни Білозерської випробуванням, що вимагало значних зусиль для адаптації. Петербурзька квартира подружжя на тривалий час перетворилася на осередок активного інтелектуального життя. Щотижневі (щопонеділка) зібрання, організовані В. М. Білозерським, швидко набули популярності серед провідних інтелектуалів, політичних та культурних діячів міста. Особливо такі зібрання були популярні серед української інтелектуальної діаспори Петербурга, створюючи важливий осередок для особистого та професійного спілкування³. Інтегрувавшись у це коло Н. О. Білозерська отримала унікальну можливість не лише адаптуватися до столиці, а й познайомитися з ключовими постатями, які певною мірою вплинули на її інтелектуальний та професійний розвиток.

Таке життя разюче контрастувало зі звичним для Білозерської спокійним і розміреним побутом у Петрозаводську та Заніно. Її коло спілкування до заміжжя обмежувалося переважно родиною, кріпосною прислугою та знайомими дядька тоді як у Петербурзі вона опинилася в середовищі провідних

¹ Ясь О. В. Білозерський Василь Михайлович. 2003.

URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Bilozerskyj_V

(дата звернення: 27.09.2025).

² Точної дати смерті О. Ф. Ген наразі немає.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 926.

діячів інтелектуальної еліти доби.. Ця спільнота й сама була неоднорідною. Вона складалася із представників різних ідейних та національних течій: від українофілів та слов'янофілів до лібералів до радикальних демократів, що забезпечувало, хоча і напружену, але інтелектуально насичену атмосферу наявних дискусій. До цього кола входили колишні учасники Кирило-Мефодіївського братства - П. О. Куліш, М. І. Костомаров, Т. Г. Шевченко, письменник І. С. Тургенєв, літературний критик П. В. Анненков, літературознавець О. М. Пипін, брати Жемчужникові (художник Лев Михайлович та поет Володимир Михайлович), поет Я. П. Полонський; письменник М. Г. Чернишевський, політик І. Д. Делянов та ін¹. Іноді серед відвідувачів «понеділків» з'являвся і молодший брат дослідниці – Костянтин Ген, який приходив разом зі своїми університетськими товаришами.

Тривалий час Н. О. Білозерська не брала активної участі в обговореннях, що відбувалися під час цих зустрічей, обмежуючись роллю уважної господині дому. Тематика «понеділків» була надзвичайно різноманітною – від суспільних реформ до питань українського національного відродження, однак сама Білозерська на початковому етапі лише спостерігала за дискусіями, дбаючи про комфорт гостей та рівномірність частувань².

У 1860 р. петербурзька оселя Білозерських перетворюється також на місце зібрань редакції журналу «Основа». До фінансування видання долучився і М. К. Катенін, дядько Надії Олександрівни, який став одним із його спонсорів³. В історіографії зустрічається припущення, що Н. О. Білозерська могла брати участь у редакційній роботі журналу, однак наявні джерела не дають змоги достеменно це підтвердити. У спогадах сучасників вона переважно згадується як «дружина редактора»⁴, «освічена господиня Надія Олександрівна»⁵,

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник...С. 927.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник...С. 927.

³ Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. Л: Искусство, 1971. С. 338-351.

⁴ Пантелеев Л. Ф. Воспоминания. М: Гослитиздат, 1958. С. 235-237.
URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog64.htm> (дата звернення: 28.09.2025).

⁵ Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого ... С. 338-351.

«Василиха Білозерська»¹, що засвідчує радше побутову, ніж фактичну її присутність у діяльності редакції.

Особливе місце у цьому періоді життя дослідниці посідає знайомство з українським поетом Тарасом Григоровичем Шевченко (1814-1861). Цей контакт мав значний вплив на формування її позитивного ставлення до так званого «українського питання» та загалом до української культури. Як уже зазначалося, Т. Г. Шевченко був активним учасником «понеділків» у Білозерських, що підтверджується згадками як в автобіографії самої дослідниці, так і в її спогадах про М. І. Костомарова. За свідченнями Білозерської, поет був окрасою кожного зібрання. Своїми співами рідною мовою він справляв глибоке враження на присутніх, створюючи особливу атмосферу ширості й натхнення.²

Окрім музичних виступів, Шевченко активно долучався до обговорення суспільно-політичних тем, зокрема щодо майбутнього Малоросії. Відомо, що під час одного із таких зібрань між ним та М. І. Костомаровим виникла гостра суперечка, оскільки останній займав більш помірковану позицію у баченні шляхів національного відродження.

Родина Білозерських підтримувала з поетом не лише інтелектуальні, а й особисті контакти. Зокрема, дядько Надії Білозерської фінансово долучився до видання поетичної збірки «Кобзар», примірник якої Шевченко надіслав йому особисто³. Окремий примірник з авторським автографом отримала і сама Н. О. Білозерська⁴. З листування В. М. Білозерського з Т. Г. Шевченком відомо також про існування пропозиції, ініційованої Надією Олександрівною,

---

URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog85.htm> (дата звернення: 28.09.2025).

¹ Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя у 2 т. / Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. К.: «Дніпро», 1991. С. 327-330.

URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog84.htm> (дата звернення: 28.09.2025).

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – Л. №. 1-4. С. 609 – 610.

³ Листи до Тараса Шевченка / упорядк. В. С. Бородін, В. П. Мовчанюк, М. М. Павлюк, В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата; за ред. В. С. Бородіна. Київ: Наукова думка, 1993. С. 145-146.

URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/lystydo05.htm#r1860> (дата звернення: 28.09.2025).

⁴ Геркалюк М. У Вінницькому обласному художньому музеї влаштували виставку з примірником “Кобзаря”, підписаним Тарасом Шевченком. Вежа. 22.10.2018.

URL: <https://web.archive.org/web/20220625103358/https://vezha.ua/u-vinnyskomu-muzeyi-predstavlyu-unikalnyj-kobzar-z-avtografom-tarasa-shevchenka-foto/> (дата звернення: 28.09.2025).

запросити поета стати хрещеним батьком їхнього первістка Тараса¹. Хоча достеменно невідомо, чи погодився Шевченко на цю пропозицію, сам факт її існування свідчить про теплі та доброзичливі стосунки між поетом і подружжям Білозерських.

Ця особиста симпатія мала продовження і в публічній площині. За спогадами письменника М. С. Лєскова, Надія Білозерська була однією з небагатьох жінок, присутніх на похороні Тараса Шевченка в Петербурзі², що засвідчує глибину її поваги та емоційного зв'язку з поетом.

Коло спілкування Білозерської не обмежується тільки відвідувачами «понеділків». У цей період вона налагоджує дружні стосунки з провідними діячками жіночого руху: Надією Василівною Стасовою (1822-1895) та Марією Василівною Трубніковою (1835-1897). Саме під їхнім впливом розпочинається громадська діяльність Білозерської, спрямована на актуалізацію питання про надання жінкам права здобувати вищу освіту нарівні з чоловіками.

Результатом цієї діяльності стала її участь у створенні та підтримці Володимирських та Бєстужівських вищих жіночих курсів у 1870-тих рр., які відіграли ключову роль у розвитку жіночої освіти в Російській імперії.

Водночас вплив Стасової та Трубнікової поширювався не лише на громадську, а й на наукову сферу життя дослідниці. У 1862–1863 рр. Білозерська долучилася до створення перекладацької артілі, що стала її першим формальним кроком у напрямку літературно-наукової діяльності.

У 1867 р. Н. О. Білозерська розлучилася зі своїм чоловіком. Це рішення стало важливим етапом у формуванні її емансипованої моделі поведінки. Причини розлучення залишаються невідомими, оскільки вони не зафіксовані в жодному з відомих на сьогодні джерел. Відповідно до тогочасного законодавства Російської імперії, підставами для розірвання шлюбу могли бути

¹ Листи до Тараса Шевченка / урядк. В. С. Бородін, В. П. Мовчанюк, М. М. Павлюк, В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата; за ред. В. С. Бородіна. Київ: Наукова думка, 1993. С. 145.

URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/lystydo05.htm#r1860> (дата звернення: 28.09.2025).

² Лєсков Н. С. Собрание сочинений в одиннадцати томах. Т. 10. М.: Гослитиздат, 1958. С. 7-12.

URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog87.htm> (дата звернення: 28.09.2025).

подружжя зрада, засудження одного з подружжя за злочин, відсутність будь-яких відомостей про нього протягом п'яти років¹.

Після закриття журналу «Основа» В. М. Білозерський мешкав у Варшаві (до 1898 р.), тоді як на утриманні Н. О. Білозерської залишилися троє неповнолітніх дітей: Тарас², Микола³, Лідія⁴. Складні матеріальні обставини змусили її шукати додаткові джерела доходу, і вона обрала шлях домашнього вчителювання.

Згідно з «Положенням про домашніх наставників та вчителів» від 1 липня 1834 р. право викладати мали лише особи, які успішно склали іспити з основних навчальних дисциплін в одному із вищих навчальних закладів⁵. Будь-яка педагогічна діяльність без відповідного дозволу вважалася незаконною й передбачала штраф у розмірі 250 рублів асигнаціями⁶. Отже, на початку своєї викладацької кар'єри, через скрутне фінансове становище, Н. О. Білозерська була змушена певний час діяти протизаконно поза межами чинного законодавства.

У травні ж 1868 р. вона на відмінно склала іспити з російської і французької мов, географії та історії⁷. Відтоді викладацька діяльність стала основною у її професійному житті. Відсутність єдиної навчальної програми змушувала Н. О. Білозерську постійно адаптуватися до нових вимог і розробляти нові спеціалізовані матеріали.

Водночас вона не полишала самоосвіти. У перервах між заняттями Білозерська відвідувала лекції з анатомії, фізіології та ботаніки, матеріали з

¹ Женское право: Свод узаконений и постановлений, относящихся до женского пола с разъяснением статей Свода законов по решениям кассационного департамента Правительствующего сената. СПб: тип. К. Н. Плотникова, 1873. С. 118-122.

² Тарас Васильович Білозерський (16.03.1860-19.09.1925) – найстарший син подружжя Білозерських, статський радник, штатний лікар в Обухівській лікарні для бідних. У 1899 р. – директор товариства «Нафта».

³ Микола Васильович Білозерський (після 1860-?) – середня дитина у родині Білозерських, працював у Міністерстві землеробства та державного майна (департамент лісництва).

⁴ Лідія Василівна Білозерська (після 1860-?) – наймолодша дитина у родині Білозерських. Подальша доля невідома.

⁵ Положение о домашних наставниках и учителях. // Журнал Министерства народного просвещения. 1834. Ч. 3. Т. VIII. С. 19-20.

⁶ Положение о домашних наставниках и учителях. // Журнал Министерства народного просвещения... С. 35.

⁷ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 931.

яких їй згодом пояснювали її молодший брат А. О. Ген та його університетські друзі¹. Ключовою постаттю цього періоду став Микола Іванович Костомаров (1817-1885) – історик, археограф, етнограф, письменник і громадський діяч. З ним Н. О. Білозерська познайомилася ще в 1857 р. під час чергових понеділкових зібрань у петербурзькій квартирі подружжя. М. І. Костомаров справив на дослідницю глибоке враження своєю ерудованістю та здатністю зберігати рівновагу під час жвавих обговорень. Саме відтоді між ними розпочалося активне листування.

Історик став одним із головних порадників Білозерської з питань організації перекладацької артілі та загалом бачення жіночого руху². Після її розлучення з В. М. Білозерським, М. І. Костомаров і Т. П. Костомарова³ неодноразово підтримували Н. О. Білозерську та її дітей. Сам вчений допомагав Н. О. Білозерській готуватися до іспитів на звання домашньої вчительки. Про це дослідниця згадувала у своїх спогадах так: «...М. Ів. [скорочення від Микола Іванович Костомаров.] сам викликався готувати мене із всесвітньої та російської історії, читав мені лекції, задавав уроки та мав терпіння детально вимагати від мене у них звіту»⁴. Навіть після того, як Н. О. Білозерська отримала звання домашньої вчительки, М. І. Костомаров залишався для неї неформальним ментором і порадником упродовж багатьох років.

Наприкінці 1860-тих рр. фінансове становище Н. О. Білозерської поступово стабілізувалося завдяки постійній наявності можливостей для викладацької діяльності. Восени 1869 р. вона остаточно перевезла до Петербурга двох своїх старших дітей, які до того мешкали разом із Л. І. Ген у родовому маєтку Софіївка⁵. До них також приєдналися сестри Н. О. Білозерської – С. О. Могильницька та З. О. Кульжинська.

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 931.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 630.

³ Тетяна Петрівна Костомарова (у дівочтві Мельникова) – мати М. І. Костомарова.

⁴ Цит за Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина... С. 615.

⁵ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 931.

Період відносної стабільності супроводжувався дедалі активнішими інтелектуальними пошуками. У вільний від викладання час Білозерська почала займатися перекладацькою діяльністю. Свою підтримку в цих починаннях висловлював і Костомаров, який виконував водночас ролі порадики, редактора та замовника перекладів.

На початку 1870 р. Н. О. Білозерська розпочала співпрацю з письменницею Марком Вовчком (1833-1907), з якою познайомилася та заприятелювала ще на початку 1860-х рр¹. Разом із нею вона працювала над перекладами для новоствореного видання «Ілюстрований Журнал». Ця діяльність стала для неї не лише додатковим джерелом заробітку, а й своєрідною розрадою від одноманітності викладацької діяльності.

Паралельно, з осені 1868 р., Н. О. Білозерська була літературним секретарем М. І. Костомарова, який на той час мав проблеми зі здоров'ям. До її обов'язків входили вичитка матеріалів уголос, пошук довідкових відомостей та записування текстів під диктовку². Попри те, що робота видавалася на перший погляд рутинною, вона давалася Н. О. Білозерській нелегко через брак базової підготовки у деяких галузях. Саме під час цієї роботи дослідниця вперше познайомилася з новими для себе мовами – старослов'янською, латиною та грецькою³. Останні дві, однак, їй так і не вдалося опанувати через складність граматики та лексики.

Окрім власне літературної праці, Н. О. Білозерська супроводжувала Костомарова в його подорожах до давніх історичних пам'яток. Так, навесні 1868 р. вони протягом трьох днів вони знайомилися з головними пам'ятками Новгороду. Влітку 1870 р. відбулася двомісячна подорож до Криму, під час якої Білозерська та Костомаров відвідали Феодосію, Судак, Ялту, Алупку, Севастополь, Інкерман, Бахчисарай, Чуфут-Кале⁴, Мангуп-Кале¹, Євпаторію².

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 932.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 617.

³ Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина... С. 617.

⁴ Чуфут-Кале – одне із найвідоміших «печерних міст Криму». Складається з бурунчаку (простір для вигону худоби), Старого та Нового міста.

Восени 1873 р. Н. О. Білозерська припинила працювати літературним секретарем у М. І. Костомарова. Це рішення не було вимушеним, а рідше свідомим кроком історикині у бік професійної авономії. Це підкріплювалося особистим відчуттям у необхідності припинити співпрацю, попри наявну пропозицію від М. І. Костомарова³. Білозерська не бажала наді користуватися його щедрою економічною підтримкою, прагнучи до самостійної економічної основи. Крім того захворювання вченого дедалі прогресувало, що робило їх взаємодію більш напруженою. Як наслідок, таке рішення Н. О. Білозерської поставило під загрозу її фінансове становище пов'язане з двома факторами: тривалою перервою та високим рівнем конкуренції на ринку приватних викладацьких послуг. Своєрідним «рятівником» у цій ситуації став письменник та історик Данило Лукич Мордовцев⁴ (1830-1905), з яким вона познайомилася ще під час роботи у М. І. Костомарова. Саме він запропонував Білозерській писати рецензії на художні та наукові праці для видання «Давня і Нова Росія»⁵.

Про свої перші спроби у цьому жанрі дослідниця згадувала так: «...хвилювалася я сильно, розірвала багато паперу, першу ніч не спала – все думала... але рецензію написала, вона була прийнята і сподобалася... з таким же успіхом зійшли й решта рецензій»⁶.

Відтоді можна говорити казати про поступове входження Н. О. Білозерської у професійне коло, адже її публікаційна активність постійно зростала. Паралельно вона розпочала співпрацю з «Історичним Вісником⁷» як перекладачка, а з 1876 р. – із виданням «Руська Старовина», яке згодом стало центральним у її кар'єрі.

Робота в періодичних виданнях передбачала не лише написання рецензій та перекладів, а й проведення інтерв'ю з відомими діячами того часу,

¹ Мангуп-Кале – одне із «печерних міст Криму», що у XIV-XV ст. було столицею князівства Феодоро.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина... С. 632-643.

³ Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. L-LI. № 5-8. С. 336-337.

⁴ В літературі іноді можна зустрінути, як Мордовець, Сліпченко-Мордовець, Мордовцов.

⁵ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 933.

⁶ Цит за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 933.

⁷ Головний редактор С. М. Шубінський.

записування їх автобіографій¹. Крім того, саме у «Руській Старовині» Н. О. Білозерська вперше опублікувала свої власні наукові дослідження, зокрема статтю «Двадцятип'ятиріччя «Вісника Європи»² та її перші нариси про В. Т. Наріжного³.

У 1893 р. дослідниця отримала Уварівську літературну премію Академії наук за своє дослідження про В. Т. Наріжного. Вона стала першою і єдиною жінкою, яка коли-небудь отримувала цю нагороду, що засвідчує її остаточне входження до наукового середовища, хоча й не до числі його корифеїв.

Після смерті головного редактора «Руської старовини» М. І. Семівського, Білозерська остаточно припинила свою співпрацю з цим виданням і зосередилась на роботі в «Історичному віснику».

Після смерті головного редактора «Руської старовини» М. І. Семевського Білозерська остаточно припинила співпрацю з цим виданням і зосередилась на роботі в «Історичному віснику». Цей етап став періодом для її професійної та автономії. Її робота остаточно перейшла від випадкових допоміжних заробітків (переклади та домашнє наставництво) до більш системної високоінтелектуальної діяльності. До цього часу усі троє дітей подорослішали та створили власні родини. Зникнення потреби у постійних додаткових підробітках, як єдиної годувальниці у родині, дозволило їй зосередитися на власних наукових інтересах, що можна побачити по останніх публікаціях в «Історичному Віснику». Давалися ознаки і проблеми зі здоров'ям, отримані внаслідок частого перевантаження роботою. Отже, останні півтора десятиліття її життя були спрямовані на зміцнення репутації автономної професійної дослідниці.

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 934.

² Белозерская Н. А. Двадцатипятилетие Вестника Европы // Русская Старина. 1890. Т. LXVIII. № 12. С. 749–788.

³ Белозерская Н. А. Василий Трофимович Нарезный, историко-биографический очерк. // Русская Старина. 1888. Т. LVIII. № 5. С. 341-366; 1888. Т. LIX. №6 С. 117-148; 1890 Т. LXVII. № 9. С. 469-527; 1891. Т. LXX. № 5. С. 471-487; 1891. Т. LXXI. №7. С. 1-23.

25 лютого (9 березня за новим стилем) 1912 р. завершився життєвий шлях Н. О. Білозерської. Похована вона на Смоленському кладовищі в м. Санкт-Петербург.

Таким чином, аналіз біографії Н. О. Білозерської у контексті її шляху до науки демонструє багаторівневу стратегію адаптації, спрямовану на подолання інституційних обмежень, що існували в другій половині XIX ст. Перший рівень – матеріально-освітній, був забезпечений родиною Ген і створив підґрунтя для базової освіти та безперервної самоосвіти, яка частково компенсувала відсутність системної академічної підготовки. Другий рівень – соціально-мережовий, полягав у раціональному використанні соціального капіталу, здобутого під час та після шлюбу з В. М. Білозерським. Третій рівень – професійно-практичний, реалізовувався через неформальне наставництво М. І. Костомарова, викладацьку та перекладацьку діяльність, які поступово трансформували її з аматорки у самостійну дослідницю.

Кульмінацією цього шляху устала співпраця з провідними періодичними виданнями: «Руською старовиною», «Історичним вісником», «Давньою та новою Росією», що означало її публічну легітимізацію в інтелектуальному полі імперії. Своєю чергою отримання Уварівської літературної премії 1893 р. стало інституційним визнанням її наукового статусу та символом прориву жінки в академічний простір, традиційно закритий для жіночої присутності.

2.2 Творча лабораторія Н. О. Білозерської як стратегія інтелектуальної легітимації

Творча лабораторія Н. О. Білозерської постає як приклад формування унікальних адаптивних навичок у межах наявних інституційних обмежень, що визначали становище жінок другої половини XIX ст. Зокрема, її наукова діяльність розвивалася поза межами будь-яких офіційних освітніх чи академічних інституцій, у просторі приватної інтелектуальної ініціативи та самоосвіти.

Зазначимо, що під поняттям «творча лабораторія» у цьому дослідженні розуміється сукупність самостійно організованих практик, методів і стратегій, через які дослідниця організовувала власну інтелектуальну роботу, забезпечуючи собі можливість наукової діяльності без формального інституційного визнання (неприналежність до якогось університету чи іншої освітньої одиниці). Цей концепт функціонує, як метафора до традиційного погляду на творчу лабораторію історика, як «поля його досліджень»¹ та передбачає охоплення її мережі неформальних соціальних зв'язків (простір для обміну ідеями та верифікації думок), матеріального забезпечення та методологічної бази.

Після розлучення з В. М. Білозерським, здобуття фінансової незалежності та під інтелектуальним впливом і неформальним менторством М. І. Костомарова, дослідниця мала вибудовувати власну систему наукової праці. Вона ґрунтувалася на трьох ключових складниках: опосередкованому доступі до джерел і літератури, неформальній методологічній підготовці та проблемі публічної ідентифікації. Саме аналіз цих трьох компонентів дозволяє зрозуміти складність шляху Н. О. Білозерської до наукової легітимації. Відсутність формального університетського статусу істотно ускладнювала Н. О. Білозерській доступ до академічних ресурсів, зокрема до бібліотек, архівів і професійного наукового середовища. Це не лише

¹ Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). / під ред. Е. А. Афоніна. Київ: УІАД «Рада», 2004. С. 106.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Afonin_Eduard/Istorychna_sotsiolohiia_tsyklichna_paradyhma.pdf?
(дата звернення: 03.11.2025)

обмежувало її можливості для створення власних досліджень, а й сповільнювало її інтелектуальний розвиток, позбавляючи системної методичної підтримки. Водночас така перепона стимулювала історикиню до пошуку альтернативних шляхів доступу.

Першочерговим джерелом цього альтернативного доступу став М. І. Костомаров. Співпраця з ним у ролі літературної секретарки відкрила Білозерській змогу ознайомитися з великим колом класичних і новітніх наукових праць, що зберігалися в його особистій бібліотеці.

Крім того, у своїх спогадах вона зазначала: «... М. Ів. [скорочення від Микола Іванович] став доручати мені робити вибірку та збирати матеріали у бібліотеках ... перший раз я принесла йому цілий зошит виписок, хоча на це вимагалось не більше двох сторінок»¹.

Як свідчать її записи, ще до початку безпосередньої співпраці Костомаров активно надсилав їй книги та періодику для ознайомлення.² Це свідчить про те, що М. І. Костомаров у своєму менторстві не обмежувався делегуванням завдань, а й активно створював для Н. О. Білозерської сприятливе інтелектуальне середовище, адаптоване до будь-яких життєвих обставин. Подібну практику підтримували й інші представники наукового кола. Так, під час редагування монографії «Цариця Параскева за новими матеріалами», її автор М. І. Семівський надіслав історикині значну кількість книг з власної бібліотеки³.

З часом, у період розквіту власної наукової кар'єри та набуття професійного авторитету в науковій спільноті завдяки роботі у провідних періодичних виданнях, Н. О. Білозерська отримала можливість працювати в Імператорській публічній бібліотеці як самостійна дослідниця. Свій досвід роботи у цій установі вона описує так: « ... щоденно бувала у Публічній бібліотеці, де всі, як і в російському, так і в інших відділах, відносилися до мене

¹ Цит за Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 617.

² Через брата В. М. Білозерського – О. М. Білозерського він передавав їй примірник «Сучасника», коли Н. О. Білозерська захворіла внаслідок нещасного випадку з кінською повозкою.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 934.

більше, ніж добре ... Вол. Ів. Саїтов¹ вишукував і сам приносив мені книги... В. П. Ламбін² видавав мені найбільш рідкісні видання, і я завжди працювала за його столом... іноді підходив Л. М. Майков³, запитував, що я роблю, радив мені прочитати ту чи іншу книгу»⁴.

Можливо, зробити невеликий підсумок? Таким чином, опосередкований доступ до джерел і літератури у творчій лабораторії Н. О. Білозерської поєднував три складові: інтелектуальне наставництво, міжособистісні мережі підтримки та поступове входження до професійного середовища через практику співпраці. Це дозволило їй не лише компенсувати відсутність інституційних привілеїв, а й сформувати власну стратегію інтеграції в академічний простір поза його формальними рамками. Звертаючи увагу на методологічну підготовку Н. О. Білозерської можна простежити низку характерних особливостей. Загалом її науковий підхід формувався в межах на той час домінантної парадигми історичного позитивізму що передбачала орієнтацію на документальну достовірність, уважність до фактів та загальну і опору на джерела. Водночас у її роботах відчутні й елементи романтичного світосприйняття, успадковані з етнографічних подорожей, які вона здійснювала разом із М. І. Костомаровим. Цей своєрідний перехід від романтичної уваги до фольклору до позитивістської школи був зумовлений неформальним менторством М. І. Костомарова, який і сам у своїй творчості еволюціонував у цьому напрямі. Саме М. І. Костомаров наголошував на важливості ознайомлення з роботами провідних дослідників того часу – С. М. Соловйова та М. М. Карамзіна⁵, що сприяло формуванню в неї історико-порівняльного мислення й прагнення до наукової системності, оскільки вимагало засвоєння масштабних історичних наративів, які замінювали їй університетську практику.

¹ Володимир Іванович Саїтов (1849-1938) – історик російської літератури, бібліограф.

² Володимир Петрович Ламбін (1847-1908) – бібліограф.

³ Леонід Миколайович Майков (1839-1900) – дослідник історії російської літератури.

⁴ Цит. за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 935.

⁵ Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 630-633.

Одним із найбільш оригінальних методів, притаманних Н. О. Білозерській, було інтерв'ювання як спосіб збирання автобіографічних та мемуарних свідчень. Працюючи у виданні «Руська старовина», вона застосовувала цей підхід для фіксації усних розповідей і життєписів видатних діячів, серед яких, зокрема, професор живопису Ф. Г. Солнцев¹. Така практика поєднувала документальність історичного дослідження з інтересом до особистого досвіду, що зближувало її метод із модерними формами історико-біографічної реконструкції. Таку практику вона отримала під час роботи з М. І. Костомаровим над одною із його багаточислених автобіографій. Основне її завдання полягало в активному слуханні спогадів вченого та точному записі його свідчень під час цієї роботи². Попри неформальний характер своєї підготовки, Білозерська демонструвала високу самодисципліну та організованість праці. Її свідчення про власний робочий режим вражають поєднанням інтенсивності та ритму: «...іноді працювала цілий день, я писала під час обіду, між першим і другим прийомом їжі... тільки вночі не працювала ніколи, хоча дуже часто бувало безсоння через надмірне напруження думки»³.

Утім, навіть за таких навантажень вона знаходила час для громадської діяльності, підтримуючи ініціативи, спрямовані на розширення прав жінок у сфері освіти. Водночас Білозерська виконувала численні сімейні обов'язки: виховувала трьох власних дітей та одного прийомного⁴, підтримувала розгалужене коло інтелектуальних і соціальних зв'язків. Таким чином, неформальна методологічна/методична? підготовка Н. О. Білозерської поєднувала інтенсивну самоосвіту, практичне застосування історичних методів і особисту етичну дисципліну праці, що сформувало підґрунтя її самостійної наукової позиції.

¹ Белозерская Н. А. Ф. Г. Солнцев, профессор археологической живописи. Биографический очерк. // Русская Старина. 1887. Т. LIV. С. 713-737.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 634.

³ Цит за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 934.

⁴ Мова про Олександра Соколовського, якого Н. О. Білозерська та її сестра С. О. Могильницька взяли під свою опіку ще немовлям.

Наріжним каменем усієї наукової кар'єри Н. О. Білозерської стало питання публічної ідентифікації, тобто визначення власного статусу та авторства у професійному середовищі. Воно поєднувало дві ключові проблеми: наявності власного підпису під публікаціями та отримання справедливої оплати за виконану працю. В умовах відсутності університетського диплому й формального інституційного визнання дослідниця була змушена поступово вибудувувати власну стратегію легітимації: шлях від анонімної співпраці до персонального авторства.

На початковому етапі діяльності, коли Білозерська співпрацювала з перекладацькою артілью, її внесок часто залишався анонімним. Певним кроком до самостійності стала робота у журналі «Давня та нова Росія» за підтримки Д. Л. Мордовцева, де вона вперше використала псевдонім: Б. Гнів (без гніву)¹. Надалі в її публікаціях трапляються різні варіанти підписів: Н. Б, Н. А, Н. А. Б, що свідчить про пошук стабільної ідентифікаційної формули.

Водночас не всі її наукові здобутки отримували належне визнання. Так, у монографії М. І. Семевського «Цариця Параскева за новими матеріалами» відсутні будь-які згадки про участь Н. О. Білозерської, яка свого часу доклала багато зусиль на формування її загальної структури та доповнення теоретичної основи висновків². Переломним моментом став конфлікт з М. І. Семевським довкола авторства праці «Царське вінчання в Росії», коли історикиня наполягала на праві підпису. Ситуацію вдалося врегулювати завдяки посередництву В. І. Семевського, брата редактора, який запропонував опублікувати текст у журналі «Руська думка»³ під повним підписом: Н. Білозерська⁴. Відтоді саме ця форма авторського означення стала постійною і з'являлася в більшості її публікацій у «Руській Старовині».

---

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 933.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 934.

³ Рос. «Русская Мысль»

⁴ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 935.

Не менш показовим аспектом процесу легітимації стала проблема оплати праці, що виступала своєрідним маркером професіоналізації. Під час співпраці з М. І. Костомаровим історикиня отримувала третину від його гонорару, що дозволяло їй утримувати себе, трьох дітей, сестру та покоївку¹. Утім, початкова оплата роботи для «Руською старовини» була мінімальною і лише згодом зросла від 50 до 75 рублів за друкований аркуш². За переробку монографії М. І. Семівського вона отримала 200 рублів³, а Уварівська літературна премія забезпечила гонорар у розмірі 1500 рублів.

Попри ці досягнення, протягом усієї наукової кар'єри Н. О. Білозерська залишалася у стані фінансової нестабільності, часто перебуваючи в боргах. Ця ситуація підкреслює амбівалентність її становища: з одного бок, поступова професіоналізація та публічне визнання, з іншого – постійна економічна вразливість, що була типовою для жінок-науковиць поза інституційними структурами другої половини XIX століття. Отже, творча лабораторія Н. О. Білозерської постає як унікальний, самостійно сформований комплекс інтелектуальних практик, спрямованих на подолання інституційних обмежень, що визначали становище жінок у науці другої половини XIX ст. Її діяльність проявлялася у виробленні власних стратегій доступу до джерел та літератури – спершу через приватні бібліотеки та інтелектуальні кола найближчого оточення, а згодом, після досягнення певного рівня легітимації, через роботу в Імператорській публічній бібліотеці.

Гнучка методична підготовка Білозерської поєднувала поєднувала провідні наукові тенденції доби – історичний позитивізм і романтизм, із новаторськими дослідницькими прийомами, зокрема методом інтерв'ювання. Питання авторства та оплати праці відображали процес поступового набуття професійного статусу й визнання, окреслюючи складний шлях її публічної та наукової легітимації. Таким чином, аналіз життєвого та професійного шляху

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 934.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 934.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 934.

Н. О. Білозерської, дає змогу простежити складну динаміку її адаптаційних стратегій у руслі становлення жінки-науковиці в умовах інституційних обмежень другої половини XIX століття.

Її професійне формування ґрунтувалося на поєднанні раціонального використання соціального капіталу (походження та матеріальний статус родини Ген, домашня освіта, шлюб з В. М. Білозерським та залучення до кола провідних інтелектуалів) із внутрішньою трансформацією (переходом від традиційної ролі жінки до позиції емансипованої діячки, викладачки, перекладачки та науковиці).

Як наслідок, її творча лабораторія постає як система практик, що забезпечувала поступову видимість і визнання в інтелектуальному середовищі: від боротьби за авторство й горорар до формування власної методологічної самостійності.

Кульмінацією цього процесу стало отримання Уваровської літературної премії 1893 року, яке засвідчило ефективність обраної стратегії та утвердило Н. О. Білозерську як самостійну інтелектуальну у культурно-науковому просторі своєї епохи.

РОЗДІЛ 3 Перекладацька та наукова діяльність історикині

3.1 Динаміка публікаторської активності Н. О. Білозерської.

Цей підрозділ присвячений аналізу динаміки творчої активності Н. О. Білозерської, що є показником її стратегічної адаптації до наявних інституційних обмежень. Бібліографічний опис творчого доробку історикині був опублікований разом із її автобіографією¹ у виданні «Історичний Вісник»². Загальна кількість найменувань у цьому списку становить 115 публікацій. Для проведення кількісного та якісного аналізу цих публікацій у середовищі LibreOffice Base ver.2.6.2 було створено спеціалізовану базу даних, що охопила всі найменування, ідентифіковані у період з 1865 по 1912 рр.

На підставі даних, отриманих у результаті аналізу бази, а також еґо-документів (спогадів, автобіографії тощо) Н. О. Білозерської вдалося встановити динаміку її публікаторської активності. Це дозволило здійснити чітку періодизацію її творчості, яка демонструє стратегічний перехід від аматорства до професійної легітимації. Періодизація творчої активності Н. О. Білозерської охоплює чотири етапи: початковий (1865-1873 рр.), трансформаційний (1875-1878 рр.), зрілий (1880-1899 рр.), завершальний (1900-1912 рр.). Для кожного з цих етапів характерна своя інтенсивність публікацій, переважаючі типи робіт (переклад, дослідження, рецензія, редагування, інше), а також різні формули авторства (без підпису, Б.Гнв, Н.Б, Н. Белозерская, Н.А.Б, Н. А. Белозерская, Ред., М. И. Семевской, Н. Белозерская и Марко Вовчок).

Точками стратегічної переорієнтації є наступні періоди творчих пауз: 1866-1869 рр., 1874 р., 1879 р., 1885 р., 1894 р., 1901 р., 1908-1912 рр. Перший етап (1865-1873 рр.) творчої діяльності Н. О. Білозерської характеризується одним із найнижчих темпів публікаторської активності (12 од.). Переважаючим типом роботи в цей час були переклади, тоді як ласні дослідження або рецензії

¹ Написана 18 грудня 1904 р.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925 – 941.

відсутні. Переклади охоплювали широкий тематичний та жанровий спектр, а саме: соціальний роман (А. Мегью «Мощено золотом»¹), історія культури (Ф. Кольб «Історія людської культури»²), подорожні записки (архидиякон Павло «Київ та його святині у половині XVII століття»³), мемуари (Джером Горсей «Записки о Московії XVI століття»⁴, біографія (С. Смайльс «Біографії промислових діячів»⁵), історія держави і права (Г. С. Мен «Стародавнє право, його зв'язок з давньою історією суспільства і ставлення до сучасних ідей»⁶)

Хронологічний аналіз цих публікацій засвідчує закономірний тематичний зсув після творчої паузи 1866-1869 рр. та з 1871 р., Білозерська від більш загальних жанрів (роман, мемуари), до фундаментальних академічних робіт. Ця зміна свідчить на користь успішної адаптації до вимог, як і редакцій видань, так і загальних читацьких смаків. Усе це паралельно пов'язано із ростом її професійним ростом у даній сфері діяльності. Переклади переважно здійснювалися з німецької та англійської мов.

Аналіз видавничої форми показав, що більшість робіт було опубліковано у періодичних виданнях («Бібліотека для читання»⁷, «Вітчизняні Записки»⁸, «Київські Єпархіальні Відомості»⁹, «Переклади найкращих іноземних

¹ Мегью М. Мощено золотом. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Отечественные Записки. 1870. т. СХСІ. №7. С. 97-176; т. СХСІ. №8. С. 117-240; т. СХСІІ. №9. С. 241-272; т. СХСІІ. №10. С. 273-320; т. СХСІІІ. №11. С. 321-368; т. СХСV. №3. С. 433-464.

URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Otechestvennye_Zapiski,_1870 (дата звернення: 10.11.2025 р.).

² Кольб Ф. История человеческой культуры. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Переводы лучших иностранных писателей. 1871. № 2-3.

³ Архидиакон Павел «Киев и его святини в половине XVII века». Из путешествий антиохийского патриарха Макария. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Киевские Епархиальные Ведомости. 1872. № 23. С. 544-552; 1873. № 1. С. 1-7.

URL: https://archive.org/details/kyiv_vidomosti (дата звернення: 10.11.2025 р.)

⁴ Горсей Дж. Записки о Московии XVI века / предисл. и прим. Н. И. Костомаров; пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Библиотека для чтения. 1865. № 4-6.

⁵ Смайльс С. Биографии промышленных деятелей. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: тип. книгопродавца С. В. Звонарева, 1872. 310 с.

⁶ Мен Г. С. Древнее право, его связь с древней историей общества и его отношения к новейшим идеям. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: изд. Д. Е. Кожанчикова, 1873. 312 с.

⁷ «Бібліотека для читання» (рос. «Библиотека для чтения») – щомісячний журнал універсального змісту, що видавався у м. Санкт-Петербурзі у період з 1834 по 1865 рр. Перший в історії імперії багатотиражний журнал.

⁸ «Вітчизняні Записки» (рос. «Отечественные Записки») – щомісячний журнал науково-літературного спрямування, який видавався у м. Санкт-Петербурзі у період з 1839 по 1884 рр.

⁹ «Київські Єпархіальні Відомості» (рос. «Киевские Епархиальные Ведомости») – офіційна газета Київської єпархії РПЦ, що видавалася у період з 1861 по 1918 рр.

письменників. Ілюстрований журнал»¹), тоді як лише з них вийшли окремими виданнями. Переважна частина творів була опублікована без підпису, однак інколи трапляються підписи: Н. Белозерская (1 од.), Н. Белозерская и Марко Вовчок (1 од.).

Таким чином, цей період творчої активності можна визначити передусім як «накопичувальний». Перекладацька діяльність сприймалася Н. О. Білозерською насамперед як засіб фінансового забезпечення, тоді як провідним видом діяльності домашнє наставництво. Нерегулярний характер праці засвідчує творча пауза 1866-1869 рр., що підтверджує тезу про її кон'юнктурність.

Другий етап (1875-1878 рр.) творчої діяльності Н. О. Білозерської є трансформаційним з кількох причин. По-перше, дослідниця поступово завершує співпрацю з істориком М. І. Костомаровим, на що вказує нетривала перерва у публікаторській активності у 1874 р. Припинення співпраці у 1875 р. з авторитетним наставником стало для Н. О. Білозерської імпульсом до пошуку шляхів переходу від допоміжної літературної праці до самостійної, інституційно легітимізованої наукової діяльності. Паралельно поглибилася й фінансова криза, спричинена нестачою замовлень на переклади та домашнє наставництво.

По-друге, якщо у перший період домінували переклади, то тепер у її творчому доробку з'являються рецензії (9 од.), та власні наукові дослідження (1 од.). Відповідно частка перекладів (3 од.) є незначною у порівнянні із загальною кількістю публікацій (13 од.). Переклади були здійснені переважно з англійської (3 од.). Ці зміни пов'язані із розширенням професійного впливу Н. О. Білозерської та її поступовою інституційною інтеграцією через співпрацю з періодичним виданням «Давня та Нова Росія»².

¹ «Переклади найкращих іноземних письменників. Ілюстрований журнал» (рос. «Переводы лучших иностранных писателей. Иллюстрированный журнал») – щомісячний журнал, що видавався у м. Санкт-Петербурзі у період з 1871 по 1872 рр. У 1872 р. до лав редакторів входить письменниця та перекладачка Марко Вовчок.

² «Давня та Нова Росія» (рос. «Древняя и Новая Россия») – щомісячний ілюстрований журнал, що видавався у Петербурзі у період із січня 1875 р. по березень 1881 р. У виданні публікувалися статті на історичну,

Водночас розширюється й діапазон авторських підписів. Якщо раніше більшість її робіт публікувалася без підпису¹, то тепер домінує авторський псевдонім Б.Гнв (9 од.), спеціально створений для роботи з «Давньою та Новою Росією».

Тематичне різноманіття публікацій також суттєво зростає. Вперше з'являються роботи, присвячені історії літератури (рецензії на роботи О. М. Неустроєва², В. П. Авенаріуса³), етнографії (рецензії на роботи К. Касьянова⁴, Т. О. Верхівського⁵), філософії (робота Дж. Селлі⁶). Водночас зберігаються й провідні напрями попереднього періоду: біографія (рецензія на роботу О. І. Незеленова⁷) та мемуари (рецензія на роботу князя О. П. Оболенського⁸).

Переважна більшість робіт була опублікована у періодичних виданнях (12 од.) і лише одне власне дослідження⁹ вийшло у видавництві С. В. Звонарьова окремим накладом. Серед періодичних видань ключовим є «Давня та Нова Росія» (9 од.), далі – «Руська Старовина»¹⁰ (2 од.) та «Знання»¹ (1 од.).

археологічну та етнографічну тематику. Також, досить часто на його сторінках можна побачити документальні джерела та мемуари.

¹ Наразі таких всього 3 од.

² Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. Н. Неустроева «Историческое разыскание о русских повременных изданиях». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. I. № 4. С. 387–391.

³ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу В. П. Авенаріуса «Книга о киевских богатырях». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. I. №4. С. 391 – 392.

⁴ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу К. Касьянова «Наши чудодеи». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. III. №10. Год 2. С. 194 – 200.

⁵ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу Т. А. Верховского «Стародубье». // Древняя и Новая Россия. 1877. Т. I. №3. С. 311-314.

⁶ Дж. Селли Искусство, как предмет науки. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Знание. 1876. Т. 1.

⁷ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. И. Незеленова «Н. И. Новиков». // Древняя и Новая Россия. 1875. Т. III.

⁸ Белозерская Н. А. Рецензия на книгу князя О. П. Оболенского «Хроника недавней старины». // Древняя и Новая Россия. 1877. Т. II. № 5. С. 79-82.

⁹ Белозерская Н. А. Картины из русской истории от начала Руси до наших времен. / просмотрено Н. И. Костомаровым. СПб: изд. Арнольда и Вермунда. 1875.

¹⁰ «Руська Старовина» (рос. «Русская Старина») – щомісячний історичний журнал, що видавався у м. Санкт-Петербург з 1870 до 1918 рр.

Творча перерва у 1878 р. пов'язана з появою нового виду діяльності для Н. О. Білозерської – редагування одного із випусків журналу «Виховання та Навчання»². Це демонструє розширення її доступу дослідниці не лише до самостійного створення творчого матеріалу, але й до управління ним.

Творча пауза 1879 р. пов'язана зі зміною керівництва у виданні «Давній та Новій Росії», з одного боку спричинила інституційну невизначеність для дослідниці, а з іншого – стала поштовхом для пошуку нових видань для співпраці³.

Апогеєм творчої діяльності Н. О. Білозерської є її третій період (1880-1899 рр.). Він є найпродуктивнішим з точки зору її публікаторської активності (82 од.). У середньому цей показник дорівнював чотирьом публікаціям на рік, що засвідчує значну інтенсивність і стабільність роботи. У структурі типів робіт фіксується паритет між перекладами (35 од.) та власними науковими дослідженнями (35 од.). Також виявлено роботи редакторського характеру (4 од.). Переклади були здійснені з німецької (27 од.), англійської (5 од.) та французької (4 од.) мов. Незначною є частка рецензій (1 од.), що пов'язано із припиненням співпраці із виданням «Давня та Нова Росія», яке було головним замовником цього типу робіт.

Уцьому періоді фіксуються й специфічні типи праць: спогади (2 од.), передмова до біографії (1 од.), бібліографічний список (1 од.), есе (2 од.) та компіляція (1 од.). Тематичне різноманіття представлено історичним романом (23 од.), біографічними студіями (19 од.), історією літератури (3 од.), історією культури (1 од.), політичною історією (5 од.), мемуарами (3 од.), етнографічними (3 од.) та географічними (1 од.) дослідженнями.

Діапазон авторських підписів також значно розширюється : без підпису (39 од.), Н.Б. (1 од.), Н. Белозерская (19 од.), Н.А.Б. (5 од.), Н. А. Белозерская (14 од.), Ред. (1 од.), М. И. Семевской (3 од.). Переважна кількість робіт були

¹ «Знання» (рос. «Знание») – щомісячний критико-бібліографічний журнал, що виходив у м. Санкт-Петербург у період з 1870 до 1877 рр.

² «Виховання та Навчання» (рос. «Воспитание и Обучение») – щомісячний педагогічний журнал Петербурзького батьківського гуртка, який видавався з 1877 р.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 935.

опубліковані у періодичних виданнях (74 од.). Серед них домінують: «Руська Старовина» (23 од.) та «Історичний Вісник» (36 од.). Також представлені: «Вісник Європи» (3 од.), «Посередник» (1 од.), «Вісті імператорського російського географічного товариства» (2 од.), «Російська Думка» (2 од.), «Родник» (3 од.), «Жіноче Діло» (2 од.).

Творча перерва 1885 р. пов'язана з роботою над спогадами про М. І. Костомарова¹ та загальним погіршенням здоров'я через надмірне перевантаження². Водночас творча пауза 1894 р. зумовлена остаточним переходом Н. О. Білозерської з «Руської Старовини» до «Історичного Вісника»³. Про остаточне закріплення дослідниці у професійному середовищі у цей період свідчить призначення їй Уварівської літературної премії у 1893 р.

Завершальним етапом творчої активності є 1900-1912 рр. Цей період є найменш продуктивним і охоплює лише 8 публікацій за 12 років. Серед типів робіт переважають власні наукові дослідження (3 од.), а також фіксуються переклади (1 од.), редагування (3 од.). Тематичне спрямування їх наступне: політична історія (2 од.), біографічні студії (2 од.), мемуари (2 од.), ботаніка (1 од.), генеалогія (1 од.). У грудні 1904 р. була написана автобіографія Н. О. Білозерської. Серед авторських підписів фіксуються: Н. А. Белозерская (3 од.), без підпису (3 од.), Н. Белозерская (2 од.).

Усі роботи надруковані у періодичних виданнях: «Вісник Європи» (3 од.), «Жіноче діло» (1 од.), «Історичний Вісник» (3 од.), «Вісник імператорської спільноти садівників» (1 од.).

Творчі паузи 1901 р., 1908-1912 рр. пов'язані із похилим віком Н. О. Білозерської, а також загальним погіршенням здоров'я через багаторічне перевантаження.

Таким чином, аналіз творчої активності Н. О. Білозерської дозволяє чітко простежити стратегічну еволюцію її професійного шляху. Це підтверджується

¹ Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 609 – 636.; // Русская Старина. 1886. Т. L–LI. № 5-8. С. 327 – 338.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925 – 941.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925 – 941.

кількісними й якісними показниками, розподілених на чотири ключові періоди. У початковому (1865-1873 pp.) та трансформаційному (1875-1878 pp.) етапах простежується переважання фінансово орієнтованих перекладів. Водночас у зрілому (1880-1899 pp.) періоді було досягнуто паритету між власними дослідженнями і перекладами. Крім того цей період характеризується публікаціями у провідних періодичних виданнях історичного спрямування, на кшталт «Історичний Вісник» чи «Руська Старовина». Нарешті, завершальний етап (1900-1912 pp.), попри зниження темпів публікаторської активності, підтверджує стійкість її здобутків в академічному полі діяльності та інституційно визнаний статус.

3.2 Перекладацька діяльність

Починаючи ще з 20-30-х pp. XIX ст. спостерігається активізація перекладацької діяльності через розвиток саме його художнього варіанту із відсутністю будь-якої послідовності у співвідношенні новоствореного до оригіналу¹. Варто відмітити, що перекладацька діяльність в Російській імперії, станом на другу половину XIX ст. слугувала засобом трансферу ключових західних наукових та соціальних ідей. Проте ця сфера мала чіткі гендернозумовлені обмеження відповідно яких жіноча праця обмежувалася «легшою» художньою та дитячою літературою.

Довгий час перекладацька діяльність була основною сферою творчої активності Н. О. Білозерської. Вона стала одним із чинників фінансової незалежності дослідниці після розлучення з В. М. Білозерським, а також підґрунтям для її подальшого інтелектуального розвитку, який згодом вилився у самостійні наукові дослідження. Водночас варто відзначити, що така форма професійної легітимації через перекладацьку працю була типовою для жінок того часу. Наприклад, рідна сестра дослідниці – З. О. Кульжинська, також публікувала переклади у періодичному виданні «Переклади найкращих

¹ Історія перекладу та перекладацької думки: Англія, Німеччина, Америка, Україна : конспект лекцій / укладач А. В. Прокопенко. Суми : Сумський державний університет, 2018. С. 60-61.
URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cb6d1d27-6fce-42d0-a0b7-adeac6943684/content#page=61.60> (дата звернення: 15.11.2025)

іноземних письменників. Ілюстрований журнал»¹, хоча її діяльність у цій сфері була значно коротшою.

За свідченнями самої Білозерської, одна з перших її перекладених статей була опублікована у виданні «Вчитель» ще на початку 1860-х рр². Наразі не можливо встановити ні точну назву цієї статті, ні номер випуску. З цього приводу Н. О. Білозерська писала: «...напевно там нічого не було, крім фраз, – мені було тоді не більше двадцяти років»³.

У 1865 р. була опублікована перша її повноцінна перекладна робота – «Записки о Московіи XVI століття» англійського дипломата сера Джерома Горсея (1550-1626), який у довгий час перебував при дворі московського царя Іоана IV⁴. Перші свідчення про цей першотекст, які ввели його у російський науковий обіг, були опубліковані Ю. В. Толстим у 1859 р⁵. Робота Толстого являла собою критичний аналіз фрагментів спогадів Горсея, здійснений шляхом зіставлення з іншими історичними джерелами того часу, і стала важливою науковою базою для подальшого повного перекладу Білозерської. М. І. Костомаров став основним ініціатором перекладу Н. О. Білозерської. Про це вона згадувала наступним чином: «... Горсея я взяв; чи будете старанно цим займатися?... ще прохання беручись за Горсея, не відволікатися і займатися старанно»⁶. Ця настанова історика є прикладом інтегрування першої професійної перекладної роботи Н. О. Білозерської у наукові інтереси її наставника.

Оригінал мемуарів сера Джерома Горсея вперше був опублікований у 1856 р⁷. Є підстава припускати, що саме цей примірник і надіслав

¹ фон Брюсель Ж. Е. Питомцы грушевого дерева. (Из жизни насекомых); перев. с нем. З. Ген. СПб: изд Книгопродавца С. В. Звонарева, 1872. 116 с.

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 932.

³ Цит. за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 932.

⁴ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 932.

⁵ Толстой Ю. В. Сказание англичанина Горсея о России в исходе XVI-го столетия. // Отечественные Записки. 1859. Т. СХХVI. №9. С. 99-158.

⁶ Цит. за Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 634.

⁷ Bond E. A. Russia at the Close of the Sixteenth Century. London: Printed for the Hakluyt Society. 1856. 546 p.

М. І. Костомаров для опрацювання. У своїх спогадах Н. О. Білозерська згадувала про значну складність тексту¹. За своєю структурою текст складався із спогадів самого Горсея про перебування в Московській державі і в якості очільника Московської торгівельної палати, а остання його частина була складена вже після від'їзду дипломата з цих терен у якості компіляції свідчень інших очевидців цих подій. Складності роботи з цим джерелом також додавала переважно застаріла англійська лексика. Робота над перекладом цього матеріалу повністю не була завершена Н. О. Білозерської через конфлікт М. І. Костомарова з виданням «Бібліотека для читання», в якому воно видавалося у той час². Цей ранній досвід перекладу мемуарів Горсея, попри свою незавершеність, важливий для формування формування її перекладацького методу та наукової дисципліни. Повністю перероблений переклад Білозерська опублікувала лише у 1909 р³.

У 1870 р. Н. О. Білозерська розпочала роботу над перекладом соціального роману А. Мегью «Мощено золотом» для «Вітчизняних Записок»⁴. Центральною темою цього роману⁵ є розповідь про всі важкості злочинного світу Лондону через історію однієї людини – Філіпа, дитини робітників. Замовницею цього перекладу була близька знайома перекладачки – Марко Вовчок⁶. Переклад засвідчує характерну для Білозерської стратегію адаптації тексту до читацьких очікувань і формату видання. Так, вона переклала англійський сленговий вислів «my groosshun blue⁷», що означав поліцейського,

¹ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 932.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. Т. L–LI. № 5-8. С. 332-333.

³ Горсей Дж. Записки о Московии XVI века. / пер. с. англ. Н. А. Белозерская, предисловие и прим. Н. И. Костомаров. СПб: А. С. Суворина. 1909.

⁴ Мегью М. Мощено золотом. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Отечественные Записки. 1870. т. СХСІ. №7. С. 97-176; т. СХСІ. №8. С. 117-240; т. СХСІІ. №9. С. 241-272; т. СХСІІ. №10. С. 273-320; т. СХСІІІ. №11. С. 321-368; т. СХСV. №3. С. 433-464.

URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Otechestvennye_Zapiski,_1870 (дата звернення: 10.11.2025 р.).

⁵ Mayhew A. Paved with Gold. The romance and reality of the London streets. London: Chapman and Hall. 1858. р.

URL: <https://archive.org/details/pavedwithgoldorr00mayhrich/page/406/mode/2up> (дата звернення: 10.11.2025 р.).

⁶ Тому у фінальному авторському підписі стоїть: Н. Белозерская и Марко Вовчок.

⁷ Redding Ware J. Passing English of the Victorian era: a dictionary of heterodox English, slang and phrase. London: Routledge. 1909. 290 p.

URL: <https://archive.org/details/passingenglishof00wareuoft/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 10.11.2025 р.).

як «блакитний красунчик»¹. Через цю мовну транспозицію (перехід однієї частини мови в іншу) перекладачка намагалася спростити для російського читача складний соціальний контекст даного твору. Головний редактор «Вітчизняних Записок» М. Салтиков-Щедрин особисто схвалив цю інтерпретацію².

У період з 1871 по 1872 рр. Н. О. Білозерська співпрацювала з виданням «Переклади найкращих іноземних письменників. Ілюстрований журнал», яке тоді редагувала Марко Вовчок. За цей час вона переклала біографічне дослідження С. Смайлса³, філософський нарис Ф. Кольба⁴, роман Дж. Грінвуда⁵. Переклад роботи Дж. Грінвуда не бува завершений. Лише переклад С. Смайлса (обидві частини) було підписано – Н. Белозерская. Всі інші роботи видавалися без підпису.

У 1872-1873 рр. у виданні «Київські Єпархіальні Відомості» виходив переклад Н. О. Білозерської подорожніх записок антиохійського патріарха Макарія, записаних архidiaконом Павлом⁶. Оригінал, яким послуговувалася перекладачка, був опублікований у 1836 р⁷. Особливістю цього перекладу є сама форма його подання. Особливістю перекладу є вибірковість поданого матеріалу, супроводженого моралізаторськими ремарками, що відповідало формату газети.

У 1873 р. окремим накладом було видано переклад дослідження британського історика та юриста сера Г. Дж. Самнера Мена (1822-1888) «Давнє

¹ Мегью М. Мощено золотом. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Отечественные Записки. 1870. т. СХСІ. №7. С. 97.

URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Otechestvennye_Zapiski,_1870 (дата звернення: 10.11.2025 р.).

² Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 932.

³ Кольб Ф. История человеческой культуры. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Переводы лучших иностранных писателей. 1871. № 2-3.

⁴ Смайльс С. Биографии промышленных деятелей. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: тип. книгопродавца С. В. Звонарева, 1872. 310 с

⁵ Гринвуд Дж. Семь язв Лондона. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Иллюстрированный журнал. 1872. №5.

⁶ Архидиакон Павел «Киев и его святые в половине XVII века». Из путешествий антиохийского патриарха Макария. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Киевские Епархиальные Ведомости. 1872. № 23. С. 544-552; 1873. № 1. С. 1-7.

URL: https://archive.org/details/kyiv_vidomosti (дата звернення: 10.11.2025 р.)

⁷ Archdeacon Paul of Aleppo The travels of Macarius: Patriarch of Antioch. / translated by F. C. Belfour, A. M. Охон

M. R. A. S. London: Printed for the Oriental Translation Fund of Great-Britain and Ireland, 1836. 458 p.

URL: <https://archive.org/details/travelsmacarius01pauluoft/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 10.11.2025 р.).

право»¹. Свою допомогу Н. О. Білозерській у підготовці цього перекладу пропонував М. І. Костомаров², але ця пропозиція була відкинута перекладачкою через завершення роботи над цією публікацією у цей час. За основу для перекладу було обрано четверте видання³ «Давнього права», опубліковане у 1861 р.⁴ Переклад цього твору зазнав нищівної критики у газетах «Діло» та «Судовий Вісник»: йому закидали стилістичні помилки, неточність змісту, проблеми з передачею термінології. Критики наголошували на потребі заміни перекладача для подальших видань робіт Г. С. Мена⁵.

Схожа доля спіткала й переклад Н. О. Білозерської історичного дослідження Л. Фрідлендера «Картини з історії римських звичаїв»⁶. У своїй рецензії філолог М. Ф. Фоков зауважував свавільні скорочення, вилучення приміток до термінів, неточність та спотворення сенсу, відсутність предметного покажчика, необґрунтованість титульної назви, орфографічні та стилістичні помилки, видалення спеціалізованих додатків, відмову від перекладу назв? грошових одиниць⁷. Хоча, Н. О. Білозерська публічно не відповідала на критику Фокова, її реакція була спрямована на подальшу кардинальну переорієнтацію професійної діяльності Жорстка критка спрямован не лише на якість самого перекладу, а й видавничих рішень стала сигналом для неї про наявні репутаційні ризики роботи з недбалими виданнями.

У 1876 р. для журналу «Знання» Н. О. Білозерська переклала одну з праць англійського філософа, письменника та психолога Дж. Селлі (1842-1923)⁸.

¹ Мен Г. С. Древнее право, его связь с древней историей общества и его отношения к новейшим идеям. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: изд. Д. Е. Кожанчикова, 1873. 312 с.

² Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 647.

³ За життя автора було видано 12 перевидань цієї роботи.

⁴ Maine H. S. Ancient law: Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas. London: John Murray, 1861. 415 p.

URL: <https://archive.org/details/ancientlawitsco18maingoo/page/n8/mode/2up> (дата звернення: 10.11.2025 р.).

⁵ Рецензия на Мен Г. С. Древнее право, его связь с древней историей общества и его отношения к новейшим идеям. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: изд. Д. Е. Кожанчикова, 1873. // Дело. 1873. №7. С. 10-17.

⁶ Фридлендер Л. Картины из истории римских нравов, от Августа до последнего из Антонинов. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. СПб: изд. книгопродавца С. В. Звонарьова, 1873. 271 с.

⁷ Фоков Н. Рецензия на Картины из истории римских нравов, от Августа до последнего из Антонинов. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. СПб: изд. книгопродавца С. В. Звонарьова, 1873. 271 с. // Журнал министерства народного просвещения. 1873. №6. С. 363-370.

⁸ Селли Дж. Искусство, как предмет науки. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Знание. 1876. Т. 1.

Через схильність її перекладачки до адаптації назворигінальних творів, достеменно невідомо, яку саме роботу Дж. Селлі було перекладено. За датою публікації матеріалу можна припустити, що це стаття «Естетика людського характеру», надрукована у виданні «Двотижневий огляд¹» в 1865 р².

Значна частина перекладів була зроблена для видань «Руська Старовина» та «Історичний Вісник». Першою роботою із цього переліку був переклад подорожніх записок англійського історика і священика В. Кокса (1748-1828)³. Він являв собою вибіркочу компіляцію соціально-побутових сюжетів. Ключовою особливістю цієї публікації є використання підпису Н. Б. у другій частині цієї роботи. Це важливо, оскільки таке рішення не було універсальною вимогою редакції «Руської Старовини». На противагу цьому, переклад статті історика А. Шефера, яка вийшла у цьому ж виданні, був без авторського підпису.

У 1880 р. для видання «Історичний Вісник» Н. О. Білозерською було зроблено переклад подорожніх записок маркизи Елізабет Левесон-Гауер (1765-1839) за підписом Н. Б.⁴. Водночас, історичний роман Ю. Роденберга «Новий всевітній потоп» опубліковано у скороченому форматі та без підпису⁵.

Крім того, пізніше за аналогічним принципом було зроблено переклад наступних історичних романів: К. Френцеля «Люцифер»⁶ і «У золотому віці»⁷, Г. Лаубе «Графиня Шатобріан»⁸, Ю. Роденберга «Кромвель»⁹, А. Глазера

¹ З англ. «The Fortnightly review».

² Sully J. The Aesthetics of Human Character. // The Fortnightly review. 1871. Vol. XV. p. 505-520.

URL: <https://archive.org/details/fortnightlyrevi01unkngoog/page/520/mode/2up> (дата звернення: 10.11.2025 р.).

³ Кокс В. Россия сто лет назад. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Русская Старина. 1877. Т. XVIII. С. 309-324; Т. XIX. С. 23-52.

⁴ Дневник маркизы Вестминистер. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1880. Т. II. С. 331-349.

⁵ Роденберг Ю. Новый всемирный потоп. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1880. Т. I. С. 3-226; Т. II. С. 227-408.

⁶ Френцель К. Люцифер. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1880. Т. II. С. 3-228; Т. III. С. 229-365.

⁷ Френцель К. В золотом веке. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1881. Т. V. С. 3-188; Т. VI. С. 189-379.

⁸ Лаубе Г. Графиня Шатобриан. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1881. Т. IV. С. 3-200; Т. V. С. 201-322.

⁹ Роденберг Ю. Кромвель. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1882. Т. XI. С. 1-160; Т. XII. С. 161-192; Т. XIII. С. 193-288; Т. XIV. С. 289-502.

«Савонарола»¹, Г. Й. Кеніга «Карнавал короля Ієроніма»². Цей широкий тематичний спектр публікацій, які здебільшого були без авторського підпису, на цьому етапі доводить підвійний характер перекладацької діяльності: забезпечення фінансової бази та частково підтримувала її присутність у професійних виданнях.

Надзвичайно трудомістким був переклад двох-томної праці австрійського історика культури Ф. фон Гельвальда³, робота над яким тривала з 1881 по 1885 рр. У 1882 р. було опубліковано історичний роман французького письменника П. Меріме (1803-1870) в якому велика увага приділялася засудженню релігійної нетерпимості⁴. Спеціально адаптований до видання «Історичний Вісник» переклад статті історика Блюмнера містить не тільки короткі краєзнавчі відомості про м. Сиракузи, а коротку характеристику його археологічної історії⁵. Переклад біографічного дослідження Й. Перваноглу було здійснено у «вільній формі» змісту⁶. Це означало, що Н. О. Білозерська вдавалася до скорочень та стилістичної адаптації цього тексту, щоб відповідати формату видання «Історичний Вісник». Ця практика свідчить про еволюцію її перекладацької стратегії від академічної точності до прагматичної гнучкості.

У 1892 р. Н. О. Білозерська брала участь у перекладі передмови та довідкових покажчиків для третього видання книги з етикету «Гарний тон»⁷.

У 1893 р. для серії книг «Нова бібліотека» від видавництва О. С. Суворина⁸ Н. О. Білозерською було зроблено переклад твору історика, романіста та священника англіканської церкви Ч. Кінгслі⁹. На відміну від

¹ Глазер А. Савонарола. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1884. Т. XV. С. 3-32; Т. XVI. С. 33-66; Т. XVII. С. 67-104; Т. XVIII. С. 105.

² Кениг Г. Й. Карнавал короля Иеронима. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1887. Т. XXVII. С. 1-98; Т. XXVIII. С. 99-192; Т. XXIX. С. 193-286; Т. XXX. С. 287-434.

³ Гельвальд фон Ф. Естественная история племен и народов. СПб: изд. А. С. Суворина, 1883. Т. 1. 618 с.

⁴ Мериме П. Варфоломеевская ночь. / пер. с фр. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1882. Т. IX. С. 3-32; Т. X. С. 33-163.

⁵ Блюмнер Сиракузы. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1882. Т. X. С. 652-661.

⁶ Перваноглу Й. Адрионик Комнен. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1886. Т. XXV. С. 1-22; Т. XXVI. С. 23-100.

⁷ Предисловие. Хороший тон. Сборник правил и советов на все случаи жизни общественной и семейной. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: изд. Книгопродавца Г. Гоппе, 1892. С. 5-8.

⁸ Олексій Сергійович Суворін (1834-1912) – російський журналіст, письменник, театральний критик та драматург. З 1870-тих рр. власник одноіменного видавництва.

⁹ Кингсли Ч. Ипатия. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. СПб: изд. А. С. Суворина, 1893. 352 с.

багатьох попередніх перекладів історичних романів, «Іпатія» Ч. Кінгслі була надрукована з авторським підписом її перекладачки: Н. Белозерская. Загалом, цей переклад був на рівень вище від перших робіт Н. О. Білозерської. При цьому, як і раніше, її переклад вирізнявся значною кількістю транспозицій, спрямованих на адаптацію тексту. Наприклад, вона переклала вираз «dressed in perfect keeping», як «її одяг складався», замінивши при цьому дієприкметник на іменник. Така заміна суттєво не змінила значення оригінального речення «...the tutelary goddess of that little shrine, dressed in perfect keeping with the archaism of the chamber»¹.

У цьому ж році вона виконала переклад низки біографій: Плутарха, Тертуліана, Климента Олександрійського, Джона Освальда, Крістофа Вільгельма Гуфелянда, Георга Ніколсона, Джона Абернеті та Вільяма Ламбе для видання «Етика їжі» Г. Вільямса². Так само, нею було здійснено та переклади з німецької статей П. Людке на замовлення географа та геодезиста О. А. Тілло³, що підтверджує її фаховий рівень і тематичну багатовекторність.

У 1897 р. перекладачкою було здійснено переклад першої частини збірки творів французького елініста та письменника П. Л. Кур'є (1772-1825)⁴.

Останньою перекладною роботою у творчому доробку Н. О. Білозерської стала стаття спеціаліста із розведення кактусів В. О. Ротера, що була надрукована у виданні «Вісник імператорської російської спільноти садівництва»⁵ у 1905 р. Переклад був виконаний дослівно з оригіналу, але перекладачкою були зроблені спеціальні примітки для більшого розуміння читачами певних особливостей цієї статті. Цікавою є передмова на початку від М. І. Каменоградського, яка містить наступну тезу: «... переклад книги зроблений під нашою редакцією однією із любительок цих оригінальних

¹ Hypatia – or New Foes with an Old Face. Project Gutenberg.

URL: <https://gutenberg.org/cache/epub/6308/pg6308-images.html#link2HCH0002> (дата звернення: 10.11.2025).

² Уильямс Г. «Этика пиши» или нравственные основы без убойного питания для человека. Собрание жизнеописаний и выдержек из сочинений выдающихся мыслителей всех времен. / пер. с англ. Н. А. Белозерская; предисловие А. Толстой. Москва: тип. И. Д. Сытина, 1893. 352 с.

³ Людке П. Карта земного шара в масштабе 1:100,000. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Известия императорского русского географического общества. 1893. Т. 28. №10. С. 435-491.

⁴ Сочинения Поля Луи Курье ч.1 / пер. с фр. Н. А. Белозерская. СПб: изд. Л. Ф. Пантелеева, 1897. 369 с.

⁵ Ротер В. О. Разведение и уход за кактусами и филлокактусами. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Вестник императорского русского общества садоводства. 1905. №1-2. С. 16-41.

представниць рослинного світу Н. О. Білозерською, яку ми вважаємо своїм боргом особливо подякувати за прийняття на себе цієї нелегкої та невдячної праці¹». Це показує високу якість її перекладу, що підтверджується позитивною оцінкою редакційної колеги.

Таким чином, аналіз перекладацької діяльності Н. О. Білозерської, що тривала з 1860-х рр. до 1905 р., демонструє кілька важливих тенденцій. Спершу переклади стали для дослідниці джерелом фінансової автономії після розлучення з В. М. Білозерським. Втім згодом саме ця діяльність виступила каналом інтеграції до інтелектуальних кіл і провідних періодичних видань (на кшталт, «Руська Старовина» або «Історичний Вісник»). Ранній етап позначений наставництвом М. І. Костомарова, переважанням публікацій без підпису, критичною рецепцією наукової спільноти на публікації. Трансформація її перекладацької діяльності відбувається у період співпраці з «Руською Старовиною» та «Історичним Вісником», що засвідчує зростання її авторитету та інтелектуальну багатовекторність. У цей же час формується її авторський підхід до творчої адаптації публікацій для зручності прочитання місцевому читачеві. Відбуваються й зміни в авторському підписі робіт, які чергуються частковими та повними її ініціалами.

Отже, перекладацька діяльність стала не лише матеріальною основою, а й джерелом критичного досвіду та професійних навичок, які забезпечили Білозерській можливість подальшої наукової кар'єри.

---

¹ Цит. за Ротер В. О. Разведение и уход за кактусами и филлокактусами. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Вестник императорского русского общества садоводства. 1905. №1-2. С. 17.

3.3 Наукові дослідження

У порівнянні з перекладацькою діяльністю власна наукова творчість довгий час залишалася на другому плані і почала активно проявлятися лише після того, як Н. О. Білозерська здобула необхідний рівень фінансової та інституційної бази. Перехід до власних досліджень відбувався поступово та значною мірою під впливом сприятливих зовнішніх факторів: наукового наставництва історика М. І. Костомарова, від якого вона перейняла принципи та методи роботи з джерелом, а також поступового налагодження мережі зв'язків як з інтелектуальним середовищем, так і з провідними періодичними виданнями. Саме через аналіз її наукового доробку можна простежити ту складність, із якою стикалася жінка другої половини XIX – першої половини XIX ст., намагаючись здобути визнання у переважно патріархальному інтелектуальному середовищі.

Фактор М. І. Костомарова тривалий час залишався вирішальним у її науковому становленні. Саме під його керівництвом у 1875 р. було опубліковано перше її самостійне наукове дослідження – «Картини із російської історії від початку Русі до наших часів»¹. Наразі встановити зміст цієї роботи неможливо через обмеженість джерельної бази. Можна встановити, що публікація була зроблена у період завершення співпраці з М. І. Костомаровим у ролі літературної секретарки. Також є підстави вважати, що тематичне наповнення роботи тяжіло до історичної публіцистики. З огляду на особливості раннього періоду творчої активності Н. О. Білозерської, ймовірно, , що ця публікація вийшла без авторського підпису.

За час співпраці з періодичним виданням «Давня та Нова Росія» Н. О. Білозерською було підготовлено значну кількість рецензій на різнопланові публікації. Усі вони були надруковані під псевдонімом Б.Гнів. Першою роботою із цього переліку стала рецензія на мемуари А. Т. Болотова

---

¹ Белозерская Н. А. Картины из русской истории от начала Руси до наших времен. / просмотрено Н. И. Костомаровым. СПб: изд. Арнольда и Вермунда. 1875.

(1738-1833)¹. Основними критеріями, якими послуговувалася Н. О. Білозерська при оцінці мемуарів, були: цінність для соціальної історії, суб'єктивність викладеного матеріалу та повнота інформації. Така система критеріїв демонструє її орієнтацію на історико-критичний метод.

Наступна рецензія була присвячена історичному дослідженню О. Г. Брікнера (1834-1896), зосередженому на процесі «європеїзації Росії» через проникнення західноєвропейських понять й інтересів². Рецензія на працю такого авторитетного історика, як О. Г. Брікнер, який є автором понад 200 наукових публікацій, підтверджує фаховість Н. О. Білозерської.

У цьому ж році з'явилася її рецензія на біографічне дослідження філолога О. І. Незеленова про просвітника та журналіста М. І. Новікова³. Іншим об'єктом критичного огляду стала публікація бібліографа та мецената О. М. Неустроева (1825-1902), де акцент робився на періодиці XVIII ст.⁴. Основними критеріями оцінки цієї праці роботи були новизна й корисність дослідження, складність завдання, наукова методологія. Стиль рецензування Білозерської у цей час переважно скрупульозний, з акцентом на користі видання для інших дослідників. Для жінки-історикіні така експертність була нетиповий прояв експертності. Її підхід значною мірою виходив за рамки традиційного очікування популяризаторських та суб'єктивних оцінок від жінок.

Далі Н. О. Білозерська проаналізувала дослідження письменника і перекладача В. П. Авенаріуса (1839-1923), укладене у формі антології руських богатирських билин та сказань⁵. У цій рецензії головний акцент було зроблено на просвітницькому та культурному значенні публікації. Стиль рецензування – вибіркового критичний аналіз, поєднаний із зваженою просвітницькою позицією.

¹ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Болотова А. Т. Памятники прошедших времен. // Древняя и Новая Россия. 1875. Т. I. №4. С. 399-404.

² Белозерская Н. А. Рецензия на работу Брикнера А. Г. Император Иоанн Антонович и его родственники. // Россия. 1875. Т. II. №5. С. 90-98.

³ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Незеленова А. И. Н. И. Новиков. // Древняя и Новая Россия. 1875. Т. III.

⁴ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Неустроева А. Н. Историческое разыскание о русских повременных изданиях. // Древняя и Новая Россия. 1876. №4. С. 387-391.

⁵ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Авенариуса В. П. Книга о киевских богатырях. // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. I. №4. С. 391-392.

Згодом Н. О. Білозерська звернулася до повноцінного огляду одного із випусків «Записки Південно-Західного відділу Імператорського Російської Географічної Спільноти»¹. Вона наголошувала на недостатній кількості відділів на території імперії за межами «південної Русі». Н. О. Білозерська високо оцінювала дослідження лексикографа М. М. Левченко, вчителя й учасника Київської громади М. О. Константиновича, літературознавця П. С. Іващенко, фольклориста О. І. Лоначевського, публіциста М. П. Драгоманова. У рецензії активно застосовано порівняльний метод. Використання порівняльного методу демонструє її орієнтацію на академічні стандарти історичної критики та здатність до комплексного систематичного аналізу.

У своєму черговому огляді Н. О. Білозерська звернула увагу на етнографічне дослідження К. Касьянова², а в 1877 р. була опублікована її рецензія на краєзнавче дослідження протоієрея Миколаївської єдиновірської церкви у м. Санкт-Петербург – Т. О. Верхівський (1799-1879)³. Стиль рецензії переважно толерантний та гуманістичний, із виваженою критичною оцінкою.

Пізніше Н. О. Білозерська звернулася до аналізу мемуарів князя О. П. Оболенського (1782-1855)⁴, де вона наголошувала на суб'єктивності біографій та спогадів видатних постатей. Така увага до суб'єктивності джерел свідчить про її зріле розуміння меж історичної реконструкції

Окрім «Давньої та Нової Росії», рецензія Н. О. Білозерської була опублікована у виданні «Історичний Вісник». У цьому журналі вона звернула увагу на біографічне дослідження французького дослідника і політика Ш. А. М. Коста, маркіза де Борегар (1835-1909)⁵. У рецензії Білозерська піддала надмірну увагу автора до приватного життя свого родича замість детальнішого висвітлення подій Великої французької революції та Першої

¹ Белозерская Н. А. Рецензия на Т. 2 «Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского Географического Общества». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. III. С. 305-306.

² Белозерская Н. А. Рецензия на работу Касьянова К. «Наши чудоеи». Летопись чудачеств и эксцентричности всякого рода. // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. III. №10. С. 194-200.

³ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Верховского Т. А. Стародубье. // Древняя и Новая Россия. 1877. Т. I. №3. С. 311-314.

⁴ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Оболенского А. П. Хроника недавней старины. // Древняя и Новая Россия. 1877. Т. II. №5. С. 79-82.

⁵ Белозерская Н. А. Рецензия на работу Marquis Costa de Beauregard Un homme d'autrefois souvenirs recueillis par son arrière-petit-fils. // Исторический Вестник. 1880. Т. I. С. 437-441.

імперії. Авторський підпис у цій роботі – Н. Белозерская. Така критика свідчить про її орієнтацію на історичну об'єктивність та відповідність академічним стандартам, засвоєними під впливою позитивізму. Білозерська, як експерт, демонструвала, що історична значущість праці, повинна визначатися аналізом суспільно значущих фактів, а не схиляння до суб'єктивної чи мемуарної зацікавленості. Відповідно, цей пріоритет публічного над приватним певною мірою означав її методологічне кредо.

У 1881 р. до Н. О. Білозерської звернувся книгопродавець М. О. Вольф (1825-1883) з пропозицією написати статтю про історію заснування Петербурга¹. Це дослідження включало загальний опис географічного положення, перебіг бойових дій на Білому морі, облогу Нарви, Олонецької фортеці та процес заселення Петербурга. Центральною постаттю всього матеріалу є Петро I. Авторський підпис у цій роботі – Н. Белозерская. Цей текст є особливим, оскільки він знаменує фінальний перехід Н. О. Білозерської від інтелектуального посередника до автономного історичного автора. По-перше, замовлення на оригінальне дослідження однієї із центральних історій імперії свідчить про набуття нею репутації та довіри у видавничому середовищі. По-друге, наявність часткових ініціалів під такою роботою є вагомим підтвердженням набуття вагомого статусу у професійних колах. По-третє, системний фактологічний аналіз подій демонструє її методологічну зрілість.

У 1882 р. для щомісячного ілюстрованого журналу для дітей шкільного віку «Родник» Н. О. Білозерська підготувала серію науково-популярних статей про основні віхи історії держави². Ця публікація свідчить про те, що історикиня приділяла увагу не лише академічному письму, а й популяризації історичних знань серед ширших верств населення через освітній чинник. Науково-популярна діяльність мала подвійне значення для професійного розвитку Н. О. Білозерської, адже спрямовувалася на одну із соціально схвалених сфер

¹ Белозерская Н. А. История основания Петербурга // Живописная Россия. 1881. Т. 1. Ч. 2. С. 557 – 593.

² Белозерская Н. А. Очерки из истории России. // Родник. 1882. Т. I. №1. С. 52-62; №3. С. 267-274; №4. С.389-394.

для жіночого інтелектуального застосування у XIX ст., але і розширювала її публічну репутацію, закріплюючи за нею статус «історика-просвітителя».

Згодом для видання «Історичний Вісник» вона підготувала соціально-контекстуальний біографічний нарис про завідуючого костромською типографією та редактора «Костромських Губернських Відомостей» – Ф. І. Дозе (1831-1875)¹. Оpubлікований без авторського підпису. Звернення до біографій периферійних діячів демонструє її інтерес до соціальної історії та інституційних процесів, що є складовою стратегічної диверсифікації дослідницьких інтересів Н. О. Білозерської.

Переломною для наукової діяльності Н. О. Білозерської стала робота над дослідженням «Царське вінчання на Русі»². Основним замовником цієї публікації був М. І. Семевський, який планував підготувати її спеціально до коронації імператора Олександра III³. Коли робота була майже завершена, основний замовник вирішив змінити обсяг роботи та наполіг на відсутності авторського підпису. Вимога про анонімності для такого масштабного історичного дослідження вкотре продемонструвала наявні інституційні бар'єри для жінок, що суттєво обмежували публічну легітимацію Н. О. Білозерської.

Своєрідним виходом із цієї ситуації стала пропозиція рідного брата редактора видання В. І. Семевського (1848-1916)⁴. Пропозиція В. І. Семевського. Його ліберальніші погляди на не тільки відкрила для дослідниці можливість опублікувати надрукувати свій твір у повному обсязі у виданні «Руська Думка»⁵, а й дозволили у подальшому зберігати власний авторський підпис. Ця подія має фундаментальне значення для професійної автономії Білозерської, адже показувала повну повагу до авторського задуму (публікація у повному обсязі) та є символічною перемогою над переважаючою «інтелектуальною невидимістю» жінок через наявність власного підпису.

¹ Белозерская Н. А. Дневник Ф. И. Дозе. // Исторический Вестник. 1884. Т. XVIII. С. 73-102.

² Белозерская Н. А. Царское венчание в России. Исторический очерк. // Русская Мысль. 1883. Кн. IV. С. 1-40; Кн. V. С. 1-48.

³ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 934.

⁴ Володимир Іванович Семевський (1848-1916) – російський історик ліберально-народницького напрямку.

⁵ «Руська Думка» (рос. «Русская Мысль») – загальноєвропейський російськомовне щомісячне видання з основним фокусом суспільно-політичні та культурологічні теми. З 1880 р. видавався у Парижі.

У дослідженні Н. О. Білозерської розкрила особливості церімоніалу вступу нового правителя на престол, подленго на три етапи: посадження на стіл (від XII ст. до великого князя московського Івана III); вінчання за візантійським зразком (без миропомазання – князь Дмитрій Донський, з миропомазанням – від Іоана IV до Федора Олексійовича із династії Романових); вінчання за новітнім чиноположенням останніх візантійських імператорів (від Федора Олексійовича Романова до Олександра III).

Дослідниця приділила значну увагу роботі з копіями оригінальних джерел, які зберігалися в Імператорській публічній бібліотеці. Серед них: «Повість временних літ» за Іпатіївським списком, «Слово о полку Ігоревім», «Соборна грамота духовенства східної православної церкви, що затверджує сан царя за великим князем Іоаном IV Васильовичем» (1561), список подарунків царю Федору Олександровичу (з Гранатової палати), «Маніфест від 26 серпня 1856 р. з нагоди коронації імператора Олександра Миколайовича¹». Водночас вона активно використовувалиа праці М. І. Костомарова, М. М. Карамзіна, С. М. Соловйова, П. О. Терновського та ін. Таким чином, її метод поєднував роботу з письмовими джерелами та історіографічний аналіз, що відповідало стандартам академічної історичної науки XIX ст.

Під час співпраці з виданням «Руська Старовина» основний акцент роботи Н. О. Білозерської був на інтерв'юванні відомих діячів похилого віку. Наприклад, робота над біографією пічника Д. Є. Гнусіна (1826-1873) передбачала компіляцію як матеріалів інтерв'ю, так і фактів із відкритих джерел в єдиний текст². Мета цієї публікації мала морально-дидактичний характер: образ самоука-пічника подавався як приклад працьовитості та самовіданності. Основний текст біографії вийшов під підписом Д. Є. Гнусіна, а після списку використаних документів зазначено авторський псевдонім Н. О. Білозерської – Н. А. Б. За таким же принципом були зроблені біографії естонського художника І. П. Келлера (1826-1899)³, історика-медієвіста

¹ Мається на увазі імператор Олександр II (1818-1881).

² Белозерская Н. А. Гнусин Д. Е., печатных дел мастер. // Русская Старина. 1886. Т. LI. С. 631-654.

³ Белозерская Н. А. И. П. Келлер, профессор живописи. // Русская Старина. 1886. Т. LII. С. 333 – 378.

Т. М. Грановського (1815-1855)¹, генерала В. М. Назімова (1806-1889)², професора живопису Ф. Г. Сонцева (1801-1892)³. Її метод «біографії через інтерв'ю» був нетиповим для тогочасної історичної літератури, адже підривав основні постулати позитивізму, які ввідавали перевагу документальним та архівним джерелам, вважаючи усні свідчення вторинними і суб'єктивними. Білозерська у своїй роботі надала таким усним свідченням статусу повноцінного історичного джерела.

Згодом у тому ж самому виданні було опубліковано етнографічне дослідження Н. О. Білозерської про ранньодержавне утворення наприкінці XVI – другої половини XX ст. в Африці на території південних саван та верхньої частини басейну р. Конго⁴. Значну увагу вона приділила становищу жінок у суспільстві (приклад королеви Луконесси); внутрішній та зовнішній владі Муата Ямво (короля), аспектам торгівлі, описам типової зброї, прикрас, житла та релігійних практик місцевих жителів (особливо Калунга⁵). Основними джерелами для цього дослідження слугували подорожні записки англійського мореплавця В. Л. Кемерона (1873-1875)⁶, німецького мандрівника П. Ф. Погге (1874-1876)⁷, німецького лікаря М. Бухнера (1884)⁸. Звернення до африканської тематики було нетиповим для російських істориків і демонструє значну інтелектуальну сміливість авторки, яка відійшла від традиційних канонів на користь створення синтетичного, соціально-орієнтованого історико-етнографічного нарису, який містив новітні західні джерела.

У тому ж 1886 р. вийшло дослідження історикині «Донський козак у Лондоні»⁹. Центральною темою цієї публікації є деміфологізація спогадів

¹ Белозерская Н. А. Т. М. Грановский. // Русская Старина. 1886. Т. L.

² Белозерская Н. А. В. М. Назимов. // Русская Старина. 1886. Т. L.

³ Белозерская Н. А. Ф. Г. Солнцев, профессор археологической живописи. Биографический очерк. // Русская Старина. 1887. Т. LIV. С. 713–737.

⁴ Белозерская Н. А. Государство Лунда. // Исторический Вестник. 1886. Т. XXIII. С. 195 – 222.

⁵ Потойбічна сила або у ширшому розумінні верховний Бог.

⁶ Перший європеєць, що перетнув екваторіальну Африку від моря до моря.

⁷ Автор публікації «У королівстві Муата-Ямво» (1880) у якому вперше детально описується столиця держави Лунда, політичний устрій, адміністрація та життя двору.

⁸ 3 травня 1884 р. брав участь у німецькій колоніальній місії разом із дослідником Г. Нахтігалем (1834-1885).

⁹ Белозерская Н. А. Донской казак в Лондоне. // Исторический Вестник. 1886. Т. XXVI. С. 603 – 616.

французького офіцера Бона про перебування донських козаків у Лондоні. Для цього Білозерська застосовує мікроісторичний та біографічний підходи, аналізуючи події через постать козака О. Г. Землянухіна (станичне прізвище Витиченков). Окремо вона зосереджується на аналізі мотивів цієї фальсифікації згаданим французьким офіцером Боном. Використання мікроісторичного підходу вказує на її методологічну інноваційність: вона свідомо відходить від великих державних наративів, фокусуючись на долі «малої» людини та розвінчанні міфологічних моментів. Білозерська використовує мікроісторію, як просунутий засіб для критики наявних історичних джерел, поєднуючи біографічний фокус із вимогою достовірності, що є зразком певного синтезу позитивістської методів з соціально-історичними.

Продовженням її зацікавлення біографічною тематикою стало дослідження про матір видатного письменника М. В. Гоголя (1809-1852) – Марію Іванівну Гоголь (1791-1868)¹. Під час підготовки статті Білозерська зверталася по допомогу до одного із діячів Кирило-Мефодіївського братства – письменника П. О. Куліша (1819-1897). Ці свідчення П. О. Куліша ґрунтувалися як на його особистих враженнях від знайомства з М. І. Гоголь, так і на власних припущеннях щодо прототипів деяких персонажів творів її сина², а також на згадках про листування з рідною сестрою письменника – А. В. Гоголь (1821-1893).

Дослідження складається з шістнадцяти розділів, у яких детально описується життєвий шлях М. І. Гоголь до самої смерті. Публікація отримала критичну оцінку від сенатора та статського радника М. О. Трахимовського (1838-1895), у домі родича якого тривалий час мешкала родина Гоголів. Основна критика полягала в невиконанні базової мети статті – створити власне біографічний нарис про М. І. Гоголь. На думку М. О. Трахимовського, авторка надмірно зосередилася на показаннях очевидців про М. Г. Гоголь та та

¹ Білозерская Н. А. Мария Ивановна Гоголь. Биографический очерк // Русская Старина. 1887. Т. LIII. С. 667–710.

² Мається героїня повісті М. В. Гоголя «Старосвітські поміщики» - Пульхерія Іванівна Товстогубиха.

характеристиках письменника через його стосунки з матір'ю та сестрами¹. Також він наголошував на великій кількості пропущених подій та підміні фактів (наприклад, історія із розтратою М. В. Гоголем 1450 рублів, надісланих матір'ю для внеску до опікунської ради²), допущених авторкою.

Через деякий час, Н. О. Білозерська звернулася до мемуарів англійського дипломата Дж. Макартні (1737-1806) на основі яких сформулювала власне есе про особливості політичних перепетій другої половини XVIII ст³. Це есе складається з одинадцяти розділів, які здебільшого повторюють основний зміст книги, акцентуючи як події всередині палацу, так і особливості суспільного та економічного життя того часу. Цікавою є оцінка роботи дипломата Н. О. Білозерською: «... його судження при всій їх різкості заслуговують повної довіри⁴». Це свідчить про високий рівень довіри дослідниці до авторитетності цього джерела. Водночас таке твердження може вказувати і на певне зниження критичності до поданих свідчень. Така висока довіра до авторитетності джерела вказує на повну вразливість її методології, якщо оцінювати її за суворими стандартами історичної критики XIX ст. Хоча позитивізм вимагав скептичного аналізу усіх джерел, Білозерська у даній роботі відступила від цієї критичної дистанції. Її заява про «повну довіру» може пояснюватися високою цінністю Макартні, як дипломата, для високої політики. Водночас, це свідчить про гнучкість Білозерської у роботі з популярно-історичними есе, де авторитетність свідка ставиться вище ніж критичний підхід до оцінки даного джерела.

Продовженням теми, пов'язаної з родиною Гоголів, є публікація дослідниці «М. В. Гоголь. Служба його у Патріотичному інституті 1831-1835 рр.»⁵, опублікована у виданні «Руська Старовина» в 1887 р. За спеціальною

¹ Трахимовкий Н. А. Мария Ивановна Гоголь. По поводу статьи Н. А. Белозерской. // Русская Старина. 1887. Т. LIII. С. 687-710.

² Белозерская Н. А. Мария Ивановна Гоголь. Биографический очерк // Русская Старина. 1887. Т. LIII. С. 687-388.

³ Белозерская Н. А. «Россия в шестидесятих годах прошлого века». По книге сэра Джорджа Макартнея «Описание России». // Русская Старина. 1887. Т. LV. №9. С. 1-13.

⁴ Цит за Белозерская Н. А. «Россия в шестидесятих годах прошлого века». По книге сэра Джорджа Макартнея «Описание России». // Русская Старина... С. 12.

⁵ Белозерская Н. А. Н. В. Гоголь. Служба его в Патриотическом институте, 1831-35 гг. // Русская Старина. 1887. Т. LVI. С. 741 – 755.

розпискою від редакції видання Н. О. Білозерській вдалося отримати копії необхідних документів в одному із навчальних закладів імператриці Марії, що розташовувався у м. Санкт-Петербург. Основний фокус дослідження був зосереджений на питанні про майнове забезпечення родини Гоголів. Це проявляється в її спробах встановити основного інвестора, який оплачував навчання сестер М. В. Гоголя у Патріотичному інституті¹. Окрема увага приділяється питанню про кількість землі у власності Гоголів-Яновських².

На відміну від попередньої роботи про М. І. Гоголь, ця публікація не отримала жодних оцінок чи коментарів від осіб, близьких до родини. Авторський підпис під публікацією містив повні ініціали його авторки. Варто зазначити, що відсутність реакції може свідчити про коректнішу роботу з історичними джерелами.

Окрему категорію робіт становлять публікації, підготовлені до ювілейних дат діяльності певних організацій. Серед них можна виділити такі: «Огляд п'ятидесятирічної діяльності Санкт-Петербурзького мінералогічної спільноти»³ та «Двадцятип'ятиріччя «Вісника Європи»»⁴.

Перша робота фокусувалася на порівняльній характеристиці основних віх розвитку цього товариства. Одним із критеріїв аналізу була зміна видавничих планів і наукових ініціатив (зокрема, проєктів геологічних досліджень). Значна увага приділялася ролі особистостей у діяльності спільноти – наприклад, князя М. М. Романовського (1843-1891)⁵. Крім цього, активно застосовувалися інструменти, які сучасна гуманітаристика окреслює як методи біографічних студій та інтерв'ювання. Авторський підпис під цією роботою не містив згадки про її справжню авторку і позначався лише: Ред.

---

¹ Жіночий патріотичний інститут – середній навчально-виховний заклад для дівчат у м. Санкт-Петербург, який діяв з 1813 по 1918 рр.

² Гоголі-Яновські – український козацько-старшинський та дворянський рід, що бере свій початок з другої половини XVII ст.

³ Белозерская Н. А. Обзор пятидесятилетней деятельности Санкт-Петербургского императорского минералогического общества. // Русская Старина. 1890. Т. LXVI. № 5. С. 467 – 475.

⁴ Белозерская Н. А. Двадцатипятилетие Вестника Европы // Русская Старина. 1890. Т. LXVIII. № 12. С. 749–788.

⁵ Микола Максиміліанович Романовський (1843-1891) – учасник російського імператорського дому, геолог та мінералог.

Друге ж дослідження було присвячене аналізу історії періодичного видання «Вісник Європи» та його впливу на формування певного інтелектуального середовища серед читачів¹. Н. О. Білозерська звертала увагу на специфіку наповнення журналу за різними відділами: статті з історії російської літератури 1820-1860 рр., критично-біографічні нариси, вірші, літературні «Спогади», іноземні огляди, історія та історія культури, «Внутрішній огляд» тощо. У своїй роботі історикиня підкреслювала важливість видання для підвищення рівня преси на теренах імперії. Частково така оцінка може мати комплементарний характер, зважаючи на ювілейну, до якої було приурочено публікацію. Авторський підпис передбачав використання псевдоніму Н. А. Б. Участь у ювілейних публікаціях засвідчує високий рівень довіри редакцій до Білозерської та її інтегрованість у професійне середовище

Продовжуючи тему літератури та періодичних видань, варто звернути увагу на дослідження Н. О. Білозерської про вплив перекладної літератури на суспільство імперії XVIII ст.². Дана робота складається з десяти розділів. У своєму дослідженні історикиня активно послуговується дослідженнями М. М. Карамзіна для підтвердження тези про суттєве скорочення кількості рукописних перекладів після війни 1812 р. Як приклад наслідувального роману вона приводить роботу «Бідна Ліза»³ того ж Карамзіна.

Білозерська також зазначає, що завдяки запискам та мемуарам відомих діячів (таких як Ж. Ж. Руссо або Вольтера) у XVIII ст. до імперії найбільшою мірою надходили західноєвропейські філософські та нормативні ідеї. Таким чином вона підкреслює увагу не лише до філософських трактатів як таких, але й до впливу особистісного наративу їхніх авторів на культурне середовище.

Ця робота відрізняється від багатьох попередніх широкою аргументаційною мережею, що демонструє здатність Білозерської до

¹ Белозерская Н. А. Двадцатипятилетие Вестника Европы // Русская Старина. 1890. Т. LXVIII. № 12. С. 749–788.

² Белозерская Н. А. Влияние переводного романа и западной цивилизации на русское общество XVIII века // Русская Старина. 1895. Т. LXXXIII. № 1. С. 125 – 156.

³ «Бідна Ліза» (рос. «Бедная Лиза») – повість історика М. М. Карамзіна у стилі сентименталізму, опублікована у 1792 р.

комплексного аналізу соціокультурних процесів. Авторський підпис під публікацією передбачав використання неповних ініціалів авторки – Н. Белозерская. Таким чином, ця праця засвідчує перехід від описових історичних нарисів до аналітичних студій, що є ознакою її професійної зрілості.

Так як Н. О. Білозерська була активно залучена у діяльність жіночого руху другої половини ХІХ ст., це значною мірою відобразилося й на тематиці її наукових досліджень. Можна додати коротке пояснення, чому жіночі біографії були важливі для жіночого руху, зокрема репрезентація, моделі для наслідування, історична видимість жінок. Тут варто згадати про два її біографічні нариси, присвячені видатним діячкам минулого.

Першою з цих робіт є біографічний нарис, присвячений життєвому шляху княгині Зінаїди Олександрівни Волконської (1792-1862)¹. Загальна кількість розділів у даній роботі – шістнадцять². Примірник цієї праці Н. О. Білозерська особисто надіслала рідному брату своєї подруги Н. В. Стасової – В. В. Стасову, про що свідчить її автограф на титульному аркуші публікації. Під час роботи історикиня користувалася копіями особистого листування княгині, надрукованими у збірці Російського історичного товариства. Окрема увага приділялася її творчому доробку – новелам. При побудові біографії княгині значний акцент робився на психологічному та соціальному контексті. Авторська позначка містила неповні ініціали авторки – Н. Белозерская.

Другою роботою цього напрямку є реконструкція життєвого шляху княгині Дар'ї (Доротеї) Христофорівни Лівен (1785-1857)³. Дослідження складається з одинадцяти розділів⁴. Джерельною базою стали мемуари Гренвілля (1887), статті у виданнях «The Edinburgh Review» та «Presse»,

¹ Зінаїда Олександрівна Волконська (1792-1862) – поетеса, фрейліна при дворі королеви Пруссії – Луїзи Мекленбургської (1776-1810), співачка, композиторка, власниця літературного салону.

² Белозерская Н. А. Княгиня Зинаида Александровна Волконская // Исторический Вестник. 1897. Т. ХСІІ. С. 939-972; Т. ХСІІІ. Март-Апрель. С. 137-171.

³ Дар'я (Доротея) Христофорівна Ливень (1785-1857) – балтійсько-німецька дворянка, світська левиця, дружина посла Російської імперії у Лондоні 1812-1834 рр.

⁴ Белозерская Н. А. Княгиня Д. Х. Ливен // Исторический Вестник. 1898. Т. ХСІІІ. Март. С. 911 – 941.

некролог присвячений княгині, публікації В. М. Александренікова і М. Стасюлевича. Авторська позначка містила неповні ініціали авторки – Н. Белозерская.

Серія біографічних нарисів, присвячених двом княгиням: Волконській та Лівен, свідчить про стабілізацію дослідницьких інтересів Н. О. Білозерської та її зрілу орієнтацію на соціально-психологічну історію. Свідомий вибір цих постатей підкреслював її інтерес до неформальних механізмів влади, через жіночу «м'яку» силу. Вона поєднує скурпульозне використання документальних джерел із соціальним та психологічним контекстом для більш детального відворення внутрішнього світу цих постатей. Використання часткових ініціалів є свідченням її стабільного статусу та впізнаваності у цьому тематичному спектрі.

У 1898 р. Н. О. Білозерська повертається до теми історії літератури та періодики у дослідженні видозміни наповнення історичних журналів XVIII ст. Загальна кількість розділів у даній роботі – дев'ять¹. На відміну від попередніх публікацій, дослідження було опубліковане у державному виданні «Журнал міністерства народної освіти», що підкреслює зростання авторитету Н. О. Білозерської у професійному середовищі.

Основний акцент дослідження спрямований на аналіз видання «Російський Магазин» через опис його структури та розподіл матеріалів за тематичними напрямками. Також увага приділяється джерелам, які у різний час були опубліковані у цьому виданні: маніфест Богдана Хмельницького (1648 р.); лист литовського канцлера Льва Сапеги до Й. Кунцевича (1622 р.); літопис П. Граб'янки (1793 р.) тощо. Авторський підпис під цією роботою – Н. Белозерская.

У 1899 р. для видання «Історичний Вісник» Н. О. Білозерською підготувала дослідження про родовід письменника О. С. Пушкіна (1799-1837)

---

¹ Белозерская Н. А. Исторический журнал XVIII века // Журнал министерства народного просвещения. 1899. Т. СССХV. Январь. С. 61 – 84.

на честь 100-річчя з дня його народження¹. Значна увага приділена особливостям розлучень прадіда та діда поета. Дослідниця активно працює з періодичними та архівними матеріалами, а також особистим листуванням родини з імператрицею Катериною II. Авторський підпис містить повні ініціали історикині – Н. А. Белозерская.

Схожимою за тематикою є дослідження походження імператриці Катерини I², опубліковане у виданні «Історичний Вісник» в 1902 р. Загальна кількість розділів – дванадцять. У цьому дослідженні Н. О. Білозерська намагається підтвердити або спростувати поширену в німецькій історіографії про походження імператриці від ліфляндських селян. Саме на порівнянні російських та німецьких досліджень ґрунтується це дослідження. Дослідження ґрунтується на порівнянні російських та німецьких джерел. Авторський підпис містить повні ініціали дослідниці – Н. А. Белозерская.

Певним доповненням та продовженням попереднього дослідження є публікація 1903 р. про перші роки життя Петра I та Катерини I³. Авторка висловлює припущення щодо можливого першого шлюбу імператриці. Паралельно вона подає опис ключових історичних подій: облогу Нарви, зведення перших укріплень на теренах майбутнього м. Санкт-Петербург, битву під Полтавою тощо. Авторський підпис містить повні ініціали дослідниці – Н. А. Белозерская.

Ключовою роботою у науковому доробку Н. О. Білозерської є історико-біографічне дослідження про першого романіста на теренах імперії – Василя Трохимовича Наріжного (1780-1825)⁴. У 1893 р. за цю працю дослідниця отримала Уварівську літературну премію Академії наук. Загальна кількість розділів у роботі – двадцять дев'ять.

¹ Белозерская Н. А. Предок Пушкина. // Исторический Вестник. 1899. Т. LXXVI. С. 427–463.

² Белозерская Н. А. Происхождение императрицы Екатерины I // Исторический Вестник. 1902. Январь. С. 56–90.

³ Белозерская Н. А. Из жизни Петра I. // Исторический Вестник. 1903. Т. XCII. С. 451-493.

⁴ Белозерская Н. А. Василий Трофимович Нарезный. Историко-биографическое исследование. СПб: изд. Л. Ф. Пантелеева, 1896. 159 с.

Основна мета даного дослідження – це повернути у науковий обіг постать В. Т. Наріжного, що значною мірою була нею досягнута. Під час роботи над дослідженням Н. О. Білозерська використовували різноманітні джерела: послужний список дворянина Трохима Наріжного у Гадяцькому повіті (28 квітня 1789 р.); виписки із журналу комісії, упровадженого для перевірки дій Полтавського дворянських депутатських зборів (10 червня 1842 р.); атестати В. Т. Наріжного; свідчення про службу придворного радника Наріжного; творчий доробок письменника тощо. Як зазначає сама авторка у своїх спогадах: «... джерела про Наріжного були більш ніж скудні: доводилося збирати матеріали частинами, іноді окремими фрагментами, передивитися старі журнали кінця XVIII і початку XIX століття, перечитати і передивитися купи старих книг... при цьому варто було ознайомитися з попередньою російською літературою з момента її переходу з рукописної у друковану¹»

Серед критиків дана публікація отримала переважно позитивні оцінки. Так, у газеті «Руське Богатство» зазначалося: «...але кожен, у якого є живий інтерес у минулій долі рідної літератури, знайде у новій книзі про Наріжного характерний і багатий змістом нарис життя і творів одного із багатьох несправедливо забутих російських письменників²». У своїй рецензії К. М. Бестужев-Рюмін наголошував на кропіткому та детальному аналізі, здійсненому історикинею, а також на її новаторстві порівняно з іншими працями на цю тему³. Позитивну реакцію на дослідження було висловлено й у виданні «Вісник Європи»⁴.

Водночас через конфлікт з головним редактором видання «Руська Старовина» М. І. Семівським публікація опинилася під загрозою⁵. Саме в цій ситуації проявився впертий та цілеспрямований характер історикині, що видно

¹ Цит. за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 935.

² Цит. за Н. Белозерская Василий Трофимович Нарезный. // Русское Богатство. 1896. Март. С. 48.

³ Бестужев-Рюмин К. Н. Разбор сочинения Н. А. Белозерской: Василий Трофимович Нарезный. СПб: тип. Императорской Академии Наук, 1894. 10 с.

⁴ Белозерская Н. А. Василий Трофимович Нарезный. // Вестник Европы. 1896. №2. С. 876-878.

⁵ Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник... С. 935.

з її вислову: «... я відмовилася навідріз (мається на увазі пропозиція М. І. Семівського переключитися на іншу роботу), але не впала духом и вирішила завершити мою кропітку працю, не розраховуючи, що вона буде колись надрукована¹».

Цей момент є важливим для розуміння наукової діяльності Н. О. Білозерської, адже часто повторює ситуацію з «Царським вінчанням на Русі». Якщо тоді допомога прийшла від третьої сторони, то у випадку з Наріжним історикиня розраховувала переважно на власні сили. Він є прикладом її професійної зрілості та готовності протистояти інституційним бар'єрам. Варто зазначити, що її стратегія самостійного відстоювання авторського права достатньо нетипова для жінок того часу і свідчить про формування у Білозерської модерної жіночої авторської позиції

Таким чином, аналіз власної наукової творчості Н. О. Білозерської демонструє її успішну та багатовекторну еволюцію від анонімною рецензентки до професійної історикині. Її науковий доробок є наочним прикладом складності процесу професійної легітимації жінки у переважно патріархальному інтелектуальному середовищі другої половині XIX ст.

Білозерська працювала у широкому спектрі жанрів: від політичної і соціальної історії до біографічних та генеалогічних студій. Поступово дослідниця виробила власну методичну основу, що поєднувала скурпульозну джерелознавчу критику, соціально-контекстуальний біографічний підхід, інтерв'ювання та компаративний аналіз. Її роботи вирізняються послідовною увагою до достовірності, аналітичністю і вмінням інтегрувати різнотипні джерела.

Здобуття у 1893 р. Уварівської премії стало найвищим офіційним визнанням її наукової діяльності та фактичним утвердженням Білозерської як повноправної дослідниці академічного середовища.

---

¹ Цит. за Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 935.

Отже, аналіз перекладацької та наукової діяльності Н. О. Білозерської дозволяє зробити такі узагальнення. переконливо демонструє складність та багатшаровість професійної самореалізації жінки-інтелектуалки при входженні до інтелектуального середовища. Перекладацька діяльність, окрім виконання первинної функції забезпечення фінансової незалежності, стала стратегічним каналом інтеграції в академічні та редакційні кола й важливим етапом її професійної легітимації.

Науковий доробок, у свою чергу, засвідчує поступове формування її професійної зрілості: від першого анонімного твору, написаного під керівництвом М. І. Костомарова, та рецензій, підписаних псевдонімом, до публікацій у державних виданнях та здобуття Уварівської премії у 1893 р. Таким чином, шлях Н. О. Білозерської є прикладом успішної, хоча й складної, еволюції жінки-дослідниці в умовах обмежувальних інституційних структур.

ВИСНОВКИ

На сьогодні постать історикині та перекладачі Н. О. Білозерської (1838-1912) залишається на маргінесі історичної науки та згадується переважно у вузькоспеціалізованих працях: дослідженнях історії жіночого руху 1860-1870-х рр.; життєписах учасників Кирило-Мефодіївського братства та редакції журналу «Основа»; студіях про побут перших жінок-науковць на теренах Російської імперії у другій половині XIX – першій половині XX ст.; у костюмарознавчих студіях. Пори це, доробок Н. О. Білозерської досі не став предметом фахового комплексного дослідження, а її мотиваційні стратегії майже не привертали уваги професійних істориків.

Отримані результати магістерської роботи значною мірою підтверджують основну гіпотезу: творча діяльність Н. О. Білозерської була стратегічної та багатосаровою, а її мотиваційна основа формувалася як відповідь на інституційні бар'єри, зумовлені гендерною нерівністю.

Життєвий шлях Н. О. Білозерської постає як приклад формування ранньої жіночої наукової суб'єктності в імперській культурі, де успіх залежав від поєднання неформальної освіти, приватної ініціативи й інтелектуальної солідарності. Її досвід переконливо свідчить про те, що навіть в умовах суттєвих обмежень жінка могла вибудувати власну траєкторію професійного становлення, перетворивши приватну самоосвіту на суспільно визнану наукову діяльність.

Для здобуття професійної легітимації Н. О. Білозерська застосовувала два взаємодоповнюючі механізми: перекладацьку та наукову діяльність. Перекладацька практика забезпечила їй матеріальну автономію після розлучення, що стало критичним важливим чинником її інтелектуальної свободи. Окрім цього, саме перекладацтво створило для неї первинний канал інтеграції у професійні та аматорські наукові середовища, сформувавши

базовий капітал довіри. Наукова діяльність Н. О. Білозерської передбачала поступове випрацювання власної методологічної основи.

Вирішальною для становлення Н. О. Білозерської, як науковиці, була співпраця з істориком М. І. Костомаровим. Під час свого неформального менторства Костомаров прищепив їй основи позитивістської методології: вимоги до скрупульозної роботи з фактами та першоджерелами. Окремоможна виокремити В. І. Семівського, М. І. Семівського та Д. Л. Мордовцева, які надали їй доступ до видавничої платформи, що на довгі роки забезпечила Н. О. Білозерську професійною легітимацією.

Аналіз наукової діяльності дозволяє побачити не лише кількісне зростання наукового доробку, а й послідовну методологічну еволюцію, що є ключовою ознакою її професіоналізації. Дослідниця послідовно переходила від компілятивних джерелознавчих текстів до складних джерелознавчих студій. Її методологія ґрунтувалася на критичному засвоєнні позитивістської школи з його увагою до фактів і джерел та поступовим переходом до новаторських підходів. Усе це відповідало найвищим стандартам професійної етики. При цьому Білозерська виступила новаторкою у застосуванні мікроісторичного методу у деміфологізації історичних наративів та використання інтерв'ю, як повноцінного історичного джерела, було не типовим для історіографії того часу. Скрупульозний, експертний стиль рецензування дослідниці відповідав найвищим академічним стандартам. Простежена динаміка жанрів і тематичних напрямів демонструє стратегію адаптації до вимог ринку та еволюції власних наукових інтересів: вони варіюються від традиційної політичної історії та історії літератури до публікацій біографічного й етнографічного спрямування. Нехідність самостійного забезпечення родини після розлучення зумовила вибір переважно фінансово орієнтованої тематики на самому початку наукової діяльності. Із набуттям професійного досвіду та стабілізацією матеріального становища зумовила її перехід до тематичної диверсифікації.

У ході аналізу динаміки її творчої активності було визначено вчотири етапи її публікаторської динаміки. Простежується комплексний зсув: від

фінансово орієнтованої перекладацької діяльності на початковому етапі – до досягнення балансу між перекладами та власними науковими дослідженнями у зрілий період, а згодом і до часткового переважання наукових праць на завершальному етапі.

Показовим у цьому процесі було питання авторства: зміна від анонімних або псевдонімних підписів до часткових і повних ініціалів та нарешті повного імені стала ключовим індикатором зростання її авторитету та водночас полем боротьби з інституційними бар'єрами.

Таким чином, творчий шлях Н. О. Білозерської можна розглядати як приклад вдалої та стратегічно вибудованої траєкторії професійної самореалізації, яка забезпечила їй визнання у вигляді Уварівської премії 1893 р. і дала можливість увійти до кола помітних інтелектуальних постатей свого часу.

У сукупності це дозволяє говорити про поступовий і послідовний перехід Н. О. Білозерської від аматорської перекладацької роботи до повноцінної наукової діяльності, структурованої за професійними стандартами другої половини XIX століття. Її творчий шлях демонструє як здатність адаптуватися до змін інституційного середовища, так і вміння вибудовувати власну наукову автономію. Саме така динаміка робить її одним із яскравих прикладів жіночої академічної траєкторії цього періоду.

Внесок Н. О. Білозерської у розвиток історичної науки другої половини XIX – першої половини XX ст. полягав у її методичному новаторстві, розширенні тематичних меж та створенні прецеденту жіночої наукової суб'єктності в імперському контексті. Кульмінацією успіху її стратегічної адаптації стало призначення у 1893 р. найвищої нагороди – Уварівської літературної премії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Белозерская Н. А. Автобиография // Исторический Вестник. 1913. Т. 132. № 6. С. 925 – 941.
- 2) Белозерская Н. А. «Библиографический листок». Заметки о новых книгах (о пяти сочинениях). // Русская Старина. 1886. Т. XLIX. С. 503 – 512.
- 3) Белозерская Н. А. Василий Трофимович Нарезный. Историко-биографическое исследование. СПб: изд. Л. Ф. Пантелеева, 1896. 159 с.
- 4) Белозерская Н. А. Влияние переводного романа и западной цивилизации на русское общество XVIII века // Русская Старина. 1895. Т. LXXXIII. № 1. С. 125 – 156.
- 5) Белозерская Н. А. Государство Лунда. // Исторический Вестник. 1886. Т. XXIII. С. 195 – 222.
- 6) Белозерская Н. А. Двадцатипятилетие Вестника Европы // Русская Старина. 1890. Т. LXVIII. № 12. С. 749 – 788.
- 7) Белозерская Н. А. Д. Е. Гнусин, печатных дел мастер. // Русская Старина. 1886. Т. LI. С. 631 – 654.
- 8) Белозерская Н. А. Дневник О. И. Дозе. // Исторический Вестник. 1884. Т. XVIII. С. 73 – 102.
- 9) Белозерская Н. А. Донской казак в Лондоне. // Исторический Вестник. 1886. Т. XXVI. С. 603 – 616.

- 10)** Белозерская Н. А. Ф. Г. Солнцев, профессор археологической живописи. Биографический очерк. // Русская Старина. 1887. Т. LIV. С. 713 – 737.
- 11)** Белозерская Н. А. И. П. Келлер, професор живописи. // Русская Старина. 1886. Т. LII. С. 333 – 378.
- 12)** Белозерская Н. А. История основания Петербурга // Живописная Россия. 1881. Т. 1. Ч. 2. С. 557 – 593.
- 13)** Белозерская Н. А. Исторический журнал XVIII века // Журнал министерства народного просвещения. 1899. Т. CCCXV. Январь. С. 61 – 84.
- 14)** Белозерская Н. А. Княгиня Д. Х. Ливен // Исторический Вестник. 1898. Т. XCIII. Март. С. 911 – 941.
- 15)** Белозерская Н. А. Княгиня Зинаида Александровна Волконская // Исторический Вестник. 1897. Т. XCII. С. 939-972; Т. XCIII. Март-Апрель. С. 137 – 171.
- 16)** Белозерская Н. А. Мария Ивановна Гоголь. Биографический очерк // Русская Старина. 1887. Т. LIII. С. 667 – 710.
- 17)** Белозерская Н. А. Моё знакомство с Е. П. Серебренниковой. // В память женщины-врача Евгении Павловны Серебренниковой (лит. сборник). СПб: тип. М. М. Стасюлевича, 1900.
URL: http://az.lib.ru/b/belozerskaja_n_a/text_1900_moe_znakomstvo_olderfo.shtml
- 18)** Белозерская Н. А. Н. В. Гоголь. Служба его в Патриотическом институте, 1831-35 гг. // Русская Старина. 1887. Т. LVI. С. 741 – 755.

- 19)** Белозерская Н. А. Н. И. Костомаров в 1857-75. Воспоминания. // Русская Старина. 1886. Т. XLIX – L. №. 1-4. С. 609 – 636.; // Русская Старина. 1886. Т. L–LI. № 5-8. С. 327 – 338.
- 20)** Белозерская Н. А. Очерки из истории России // Родник. 1882. Т. 1. № 1. С. 52 – 62.; Родник. 1882. Т. 1. № 3. С. 267 – 274.; Родник. 1882. Т. 1. № 4. С. 398 – 394.
- 21)** Белозерская Н. А. Обзор пятидесятилетней деятельности Санкт-Петербургского императорского минералогического общества. // Русская Старина. 1890. Т. LXVI. № 5. С. 467 – 475.
- 22)** Белозерская Н. А. Предок Пушкина. // Исторический Вестник. 1899. Т. LXXVI. С. 427 – 463.
- 23)** Белозерская Н. А. Происхождение императрицы Екатерины I // Исторический Вестник. 1902. Январь. С. 56 – 90.
- 24)** Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. Т. Болотова «Памятники прошедших времен». // Древняя и Новая Россия. 1875. Т. I. № 4. С. 399 – 404.
- 25)** Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. Г. Брикнера «Император Иоанн Антонович и его родственники». // Древняя и Новая Россия. 1875. Т II. № 5. С. 90 – 98.
- 26)** Белозерская Н. А. Рецензия на книгу А. Н. Неустроева «Историческое разыскание о русских повременных изданиях». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. I. № 4. С. 387 – 391.

- 27) Белозерская Н. А. Рецензия на книгу «Записки Юго-западного отдела императорского русского географического общества Т. II, за 1874. Киев». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. III. № 11. С. 305 – 306.
- 28) Белозерская Н. А. Рецензия на книгу В. П. Авенариуса «Книга о киевских богатырях». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. I. № 4. С. 391 – 392.
- 29) Белозерская Н. А. Рецензия на книгу К. Касьянова «Наши чудодеи». // Древняя и Новая Россия. 1876. Т. III. № 10. Год 2. С. 194 – 200.
- 30) Белозерская Н. А. Рецензия на книгу Т. А. Верховского «Стародубье». // Древняя и Новая Россия. 1877. Т. I. № 3. С. 311-314.
- 31) Белозерская Н. А. Рецензия на книгу князя О. П. Оболенского «Хроника недавней старины». // Древняя и Новая Россия. 1877. Т. II. № 5. С. 79-82.
- 32) Белозерская Н. А. Рецензия на книгу «Un homme d'autrefois». Souvenir de son arrière-petit-fils, le marquis Costa de Beauregard, 3 ed. Paris, 1879. // Исторический Вестник. 1880. Т. I. С. 437 – 441.
- 33) Белозерская Н. А. «Россия в шестидесятих годах прошлого века». По книге сэра Джона Макартнея. // Русская Старина. 1887. Т. LV.
- 34) Белозерская Н. А. Собрание неизданных рисунков-акварелей проф. живописи Ф. Г. Солнцева. // Русская Старина. 1881. Т. V. С. 283 – 288.
- 35) Белозерская Н. А. Царское венчание в России. Исторический очерк. //Русская Мысль. 1883. Кн. IV. С. 1-40; Кн. V. С. 1-48.

- 36)** Белозерская Н. А. Ф. Г. Солнцев, профессор археологической живописи. // Русская Старина. 1887. Т. LIV. С. 727 – 737.
- 37)** Блюмнер Сиракузы. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1882. Т. X. С. 652 – 661.
- 38)** Ван-Гален Х. Записки. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1884. Т. XVI. С. 403 – 419.
- 39)** Вестминистер Е. М. Дневник. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1880. Т. II. С. 331 – 349.
- 40)** Горсей Дж. Записки о Московии XVI века / предисл. и прим. Н. И. Костомаров; пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Библиотека для чтения. 1865. № 4 – 6.
- 41)** Глазер Ад. Саванарола. / пер. с нем. Н. А. Белозерской. // Приложение к Историческому Вестнику. 1884. Т. XV. С. 3 – 32.; Т. XVI. С. 33 – 66.; Т. XVII. С. 67 – 104.; Т. XVIII. С. 105 – 117.
- 42)** Гринвуд Дж. Семь язв Лондона. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Иллюстрированный журнал. 1872. № 5.
- 43)** Дарственная надпись Н. Белозерской Белозерскому Н. В. на титульном листе кн. «Царское венчание в России». // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛИ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 110а. Арк. 41.
- 44)** Жемчужников Л. М. Спогад про Тараса Григоровича Шевченко, його смерть і похорон // Основа. 1861. № 3. С. 1 – 21.
URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog85.htm>.
- 45)** Кениг Г. Карнавал короля Иеронима. / пер. с нем. Н. А. Белозерской. // Приложение к Историческому Вестнику. 1887. Т. XVII. С. 1 – 68.; Т. XVIII. С. 99 – 128.; Т. XXIX. С. 99 – 192.; Т. XXX. С. 287 – 354.
- 46)** Кингсли Ч. Ипатия. / пер. с англ. Н. А. Белозерской. СПб: изд. А. С. Суворина, 1892.

- 47)** Кокс У. Россия сто лет назад. 1778 г. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Русская Старина. 1877. Т. XVIII. С. 309 – 324.; Т. XIX. С. 23 – 52.
- 48)** Кольб Ф. История человеческой культуры. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Переводы лучших иностранных писателей. 1871. № 2-3.
- 49)** Кониський О. Я. Спогади Ф. І. Черненка про зустрічі з Т. Г. Шевченком у Петербурзі. // Тарас Шевченко-Грушівський. 1901. Т 2. С. 327 – 373.
URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog84.htm>
- 50)** Листи до Тараса Шевченко. / В. С. Бородин, В. П. Мовчанюк, М. М. Павлюк та ін.; під ред. В. С. Бородіна. Київ: Наукова думка, 382 с.
URL: <http://kobzar.ua/item/show/531>
- 51)** Лаубе Г. Графиня Шатобриан. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Приложение к Историческому Вестнику. 1881. Т. IV. С. 157-200; Т. V. С. 201 – 240.
- 52)** Мегью М. Мощено золотом. / пер. с англ. Н. А. Белозерская. // Отечественные Записки. 1870. Июль-Декабрь.; // Отечественные Записки. 1871. Апрель.
- 53)** Мен. Г. С. Древнее право, его связь с древней историей общества и его отношения к новейшим идеям. / пер. с англ. Н. Белозерской. СПб: изд. Д. Е. Кожанчикова, 1873. 312 с.
- 54)** Мериме. П. Варфоломеевская ночь. Историческая хроника царствования Карла IX. / пер. с фр. Н. А. Белозерская. // Исторический Вестник. 1882. Т. IX. С. 1 – 32.; // Исторический Вестник. 1882. Т. X. С. 249 – 302.
- 55)** Некролог. // Новое время. 1912. № 12916. 26 февраля (10 марта). С. 1
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t5640225c/f2.item.zoom>.
- 56)** Некролог // Современное Слово. 1912. № 1489. 28 февраля. С 3.

- 57)** Отношение Академии Наук Н. А. Белозерской о назначении ей пособия. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РДАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 2.
- 58)** Письма Белозерского Тараса Васильевича. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 6.
- 59)** Письма К. Н. Бестужева-Рюмина. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 3.
- 60)** Письма Жемчужникова Л. М. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 5.
- 61)** Письма С. Н. Шубинского. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 15.
- 62)** Перваноглу Г. «Адроник Комнен». Рассказ из византийской истории. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Приложение к Историческому Вестнику. 1886. Т. XXV. С. 1 – 22.; Т. XXVI. С. 23 – 100.
- 63)** Роденберг Ю. Кромвель. / пер. с нем. Н. А. Белозерской. // Приложение к Историческому Вестнику. 1883. Т. XI. С. 1-32; Т. XII. С. 161-192; Т. XIII С. 193-224; Т. XIV. С. 289-320.
- 64)** Роденберг Ю. Новый всемирный потоп. / пер. с нем. Н. А. Белозерской. // Приложение к Историческому Вестнику. 1880. Т. I. С. 2 – 48.; Т. II. С. 227 – 280.
- 65)** Свидетельство Н. А. Ген (Белозерской) о зачисление ее в 3 ч. Дворянской родословной книги. // Російський державний архів літератури та мистецтва, м. Москва (РГАЛІ). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 1.
- 66)** Смайльс С. Биографии промышленных деятелей. / пер. с англ. СПб: тип. книгопродавца С. В. Звонарева, 1872. 310 с.
- 67)** Стасов В. В. Надежда Васильевна Стасова. Воспоминания и очерки. СПб: тип. имени М. Меркушева, 1899. 506 с.

- 68)** Тыркова А. В. Сборник памяти Анны Павловны Философовой (1837 – 1912): в 2 т. Т. 1. Анна Павловна Философова и ее время. Петроград: тов. Р. Голике и Е. А. Вильборг, 1915. 488 с.
- 69)** Френцель К. В золотом веке. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Приложение к Историческому Вестнику. 1881. Т. V. С. 3-46; Т. VI. С. 189 – 379.
- 70)** Френцель К. «Люцифер», роман из времен Наполеона I. / пер. с нем. Н. А. Белозерской. // Исторический Вестник. 1880. Т. II. С. 3 – 365.; 1881. Т. III. С. 229 – 365.
- 71)** Шефер А. Императрица Елизавета Петровна в 1760-61 гг. / пер. с нем. Н. А. Белозерская. // Русская Старина. 1880. Т. XXVIII. № 8. С. 767 – 776.
- 72)** Бестужев-Рюмин К. Н. Разбор сочинения Н. А. Белозерской: Василий Трофимович Нарезный. СПб: тип. Императорской Академии Наук, 1894. 10 с.
- 73)** Буряк Л. І. Жіноча біографістика як напрям наукових досліджень: традиції та сучасні репрезентації. // Українська біографістика. 2016. №13. С. 10 – 27.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_13_4.
- 74)** Валькова О. А. Штурмья цитадель науки. Женщины-ученые в Российской Империи. Москва: Новое литературное обозрение, 2019. 792 с.
- 75)** Веремченко В. А., Жуков А. Е. Воспитательные практики в дворянско-интеллигентных семьях России второй половины XIX – начала XX в.: монография. СПб: ЛГУ имени А. С. Пушкина, 2020. 232 с.
- 76)** Гендерний підхід: історія, культура, суспільство (збірник статей) / під ред. Л. Гентош та О. Кісь. Львів: ВНТЛ – Класика, 2003. 251 с.
URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/gender-approach>.
- 77)** Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. / под ред. К. К. Арсеньева, И. Е. Андриевского, Ф. Ф. Петрушевского и др.; доп. Т. 1: Аа –

Вяхирь / под ред. К. К. Арсеньева и проф. В. Т. Шевякова. СПб: тип. акц. общ. Брокгауза-Ефрона, 1905. 478 с.

URL: <https://web.nlu.org.ua/object.html?id=172>.

78) Іващенко В. Ю. Дві автобіографії М. І. Костомарова: проблеми конструкції та деконструкції // Харківський історіографічний збірник. 2018. № 16. С. 83 – 100.

URL: <https://periodicals.karazin.ua/historiography/article/view/11880>.

79) Історіографічний словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Куделко, Ю. Л. Зайцева та ін.; під ред. С. І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 319 с.

80) Коломийцева Е. Ю. Просветительская и дидактическая деятельность Марко Вовчок: журнал «Переводы лучших иностранных писателей. // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. 2017. № 2 (76). С. 55 – 62.

81) Минеева Т. А. Письмо как форма коммуникации между научным сообществом и женщинами-историками во второй половине XIX - начале XX века // Вестник Пермского университета. 2012. № 1 (18). С. 246 – 251.

82) Пиетров-Энкер Б. «Новые люди» России. Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции. / перев. с нем. Ю. П. Шаттон; под ред. М. П. Мохначевой. Москва: РГГУ, 2005. 444 с.

83) Пилипчук Р. І. Білозерська Надія Олександрівна // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003.

URL: <https://esu.com.ua/article-40785>.

84) Пінчук Ю. А. Історіографічне значення мемуарів Надії Білозерської про Миколу Костомарова // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2000. № 10. С. 52 – 71.

URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=IDP=&2_S21STR=sid_2000_5_2_52.

85) Пушкарёва Н. Л. Частное и публичное в жизни первых российских женщин-историков // ИЛСЕА. 2017. № 29. С. 1 – 28.

URL: <https://doi.org/10.4000/ilcea.4318>.

86) Пушкарёва Н. Л. Женщины-историки в России 1810 – 1917 годов // Вестник Пермского университета. 2012. № 1 (18). С. 228 – 245.

87) Русские писатели: 1800 – 1917. Биографический словарь: в 5 т. /Гл. редкол. П. А. Николаев и др. М.: Сов. энциклопедия, 1989. Т. 1: А – Г. 672 с. URL: <http://surl.li/nhgts>.

88) Секенова О. И. Доход от профессиональной деятельности и паттерны экономического поведения русских женщин-историков второй половины XIX – начала XX в. // Вестник антропологии. 2021. № 4. С. 201 – 214.

URL: <https://journals.iea.ras.ru/vestantrop/article/view/756>.

89) Секенова О. И. Доход от профессиональной деятельности и паттерны экономического поведения русских женщин-историков второй половины XIX – начала XX в. // Вестник антропологии. 2021. № 4. С. 201 – 214.

URL: <https://journals.iea.ras.ru/vestantrop/article/view/756>.

90) Смолій В. А., Пінчук Ю. А., Ясь О. В. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: енцикл. довід.; під ред. В. А. Смолія. К.: Вища школа, 2005. 543 с.

- 91)** Шувалова Я. Надежда Александровна Белозерская (Ген) // Geni.com. 16 марта 2023.
URL: <https://www.geni.com/people/%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B0-%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F/6000000017183242699>.
- 92)** Engel B. A. Women in Russia, 1700-2000. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. 275 p.
URL: <https://archive.org/details/womeninrussia1700000enge/page/n9/mode/2up>.
- 93)** Engel B. A. Mothers and daughters: Women of the intelligentsia in nineteenth century Russia. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 230 p.
URL: <https://archive.org/details/mothersdaughters00barb/page/n5/mode/2up>.
- 94)** Johanson C. Women's struggle for higher education in Russia, 1855-1900. Kingston: McGill-Queen's University Press, 1987. 149 p.
URL: <https://doi.org/10.2307/130396>.
- 95)** Kappeler A. Women Historians in the Russian Empire // Przegląd Wschodni. 2014. no. 13 (50). pp. 359-380.
URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/311053.pdf>.
- 96)** Koblitz A. H. Science, Women, and the Russian Intelligentsia: The generation of the 1860s. // Isis. 1988. no. 79 (2). pp. 208 – 226.
URL: <http://www.jstor.org/stable/233605>.
- 97)** Rossiter M. W. Which Science? Which Women? // Osiris. 1997. vol. 12. pp. 169–85.
URL: <http://www.jstor.org/stable/301904>.
- 98)** Rossiter M. W. The Matthew Matilda Effect in Science. // Social Studies of Science. 1993. vol. 23. no. 2. pp. 325–341.
- 99)** Stites R. The women's liberation movement in Russia: feminism, nihilism, and bolshevism, 1860-1930. N. J: Princeton University Press, 1978. 464 p.

ДОДАТКИ
Наукова діяльність Білозерської Н.О. за роками

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
1	1865	Джером Горсей «Записки о Московии XVI століття»	(Без підпису)	переклад	«Бібліотека для читання» № 4-6
2	1870	А. Мегью «Мощено золотом»	(Без підпису)	переклад	«Вітчизняні Записки», №7-12
3	1871	Ф. Кольб «Исторія человеческой культуры»	Н. А. Белозер ская, Марко Вовчок	переклад	«Переклади найкращих іноземних письменників. Ілюстрований журнал», № 2, 3
4	1871	А. Мегью «Мощено золотом»	(Без підпису)	переклад	«Вітчизняні Записки», №4
5	1871	С. Смайльс «Биографии промышленых деятелей»	Н. Белозерск ая	переклад	«Переклади найкращих іноземних письменників Ілюстрований журнал», № 2, 3
6	1872	Архидиякон Павло «Киев и его святыни в половине XVII века Из путешествий антиохійского патриарха Макарія»	(Без підпису)	переклад	«Київські Єпархіальні Відомості», №23
7	1872	С. Смайльс «Биографии промышленых деятелей»	Н. Белозерск ая	переклад	СПБ: вид. книгопродавц я С. В. Звонарь ова

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
8	1872	Ф. Кольб «Исторія человеческой культуры»	Н. А. Белозер ская, Марко Вовчок	перекла д	СПб: вид. книгопродавц я С. В. Звонарь ова
9	1872	Дж. Гринвуд «Семь язв Лондона»	(Без підпису)	перекла д	«Переклади найкращих іноземних письменників. Ілюстрований журнал», № 5
10	1873	Л. Фридендер «Картины из истории римских нравов, от Августа до последнето из Антонинов»	Н. Белозерск ая	перекла д	СПб: вид. книгопродавц я С. В. Звонарь ова
11	1873	Г. С. Мен «Древнее право, его связь с древней исторіей общества и его отношенія къ повѣйшимъ идеямъ»	Н. Белозерск ая	перекла д	СПб: вид. Д. Е. Кожанчи кова
12	1873	Архидиякон Павло «Киев и его святыни в половине XVII века Из путешествий антиохійского патриарха Макарія»	(Без підпису)	перекла д	«Київські Єпархіальні Відомості», №1
13	1875	«Картины из русской истории от начала Руси до наших премен»	(Без підпису)	дослідж ення	СПб: вид. Арнольда и Вермунда
14	1875	А. Т Болотов «Памятник прошедших времен»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. I, №4
15	1875	А. Г. Брикнер «Император Іоанн Антонович и его родственники»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. II, №5

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
16	1875	А. И. Незеленов «Н. И. Новиков»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. III
17	1876	А. Н. Неустроев «Историческое разысканіе о русскихъ повременных изданіяхъ»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. I, №4
18	1876	В. П. Авенариус «Книга о киевских богатыряхъ»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. I, №4
19	1876	«Записки юго- западнаго отд. императорскаго русскаго географическаго общества»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. III, №11
20	1876	К. Касьянов «Наши чудодеи. Летопись чудачеств и эксцентричности всякого рода»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. III, №10
21	1876	Джемс Селли «Искусство как предмет науки»	(Без підпису)	перекла д	«Знання», т. I
22	1877	Т. А. Верховский «Стародубье»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. I, №3
23	1877	Князь О. П. Оболенский «Хроника недавней старины»	Б. Гнв	рецензія	«Давня та Нова Росія», т. II, №5
24	1877	В. Кокс «Россия сто лет назад»	без підпису	перекла д	«Руська Старовина», т. XVIII.
25	1877	В. Кокс «Россия сто лет назад»	Н. Б.	перекла д	«Руська Старовина», т. XIX.

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
26	1878	Редагування номеру журналу	Н. А. Белозерская	редагування	«Виховання та Навчання», №9
27	1880	А. Шефер «Императрица Елизавета Петровна в 1760-61 гг.»	Н. Б.	переклад	«Руська Старовина», т. XXVIII, №8
28	1880	marquis Costa de Beauregard «Un homme d'autrefois»	Н. Б.	рецензія	«Історичний Вісник», т. I
29	1880	«Дневник маркизы Вестминстер»	Н. Б.	переклад	«Історичний Вісник», т. II, №6
30	1880	Ю. Роденберг «Новый всемирный потоп»	без підпису	переклад	«Історичний Вісник», т. I, т. II
31	1880	К. Френцель «Люцифер» роман из времен Наполеона I	без підпису	переклад	«Історичний Вісник», т. II, III
32	1881	Г. Лаубе «Графиня Шатобриан»	без підпису	переклад	«Історичний Вісник», т. IV, V
33	1881	К. Френцель «В золотом веке»	без підпису	переклад	«Історичний Вісник», т. V, VI
34	1881	«История основания Петербурга»	Н. Белозерская	дослідження	«Живописная Россия», т. I, ч.2
35	1881	«Собрание неизданных рисунков-акварелей профессора живописи Ф. Г. Солнцева»	без підпису	дослідження	«Руська Старовина», т. XXXI
36	1882	«Очерки из истории России»	Н. Белозерская	дослідження	«Родник», т. I, № 1, 3, 4

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
37	1882	П. Мериме «Варфоломеевская ночь. Историческая хроника царствования французского короля Карла IX»	без підпису	перекла д	«Історичний Вісник», т. IX, т. X
38	1882	Блюмнер «Сиракузы»	без підпису	перекла д	«Історичний Вісник», т. X
39	1883	Фр. фон Гельвальд «Естественная история племен и народов», т.1	без підпису	перекла д	СПб: вид. О. С. Суворін а
40	1883	Фр. фон Гельвальд «Естественная история племен и народов», т.2	без підпису	перекла д	СПб: вид. О. С. Суворін а
41	1883	«Царское венчание в России»	Н. Белозерск ая	дослідж ення	«Російська Думка», кн. IV, кн. V.
42	1883	Ю. Роденберг «Кромвель»	без підпису	перекла д	«Історичний Вісник», т. XI-XIV
43	1883	М. И. Семевской «Царица Прасковья»	без підпису	редагува ння	«Історичний Вісник»,
44	1884	Ад. Глазер «Савонарола. Культурно- исторический очерк из времен возрождения во Флоренции и Риме»	без підпису	перекла д	«Історичний Вісник», т. XV-XVIII
45	1884	Х. Ван-Гален «Записки Ван-Галена»	Н. Белозерск ая	перекла д	«Історичний Вісник», т. XVI
46	1884	«Дневник О. И. Дозе»	без підпису	перекла д	«Історичний Вісник», т. XVIII

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
47	1886	«Государство Лунда»	Н. А. Б.	дослідження	«Історичний Вісник», т. XXIII
48	1886	«Донской казак в Лондоне»	Н. Белозерская	дослідження	«Історичний Вісник», т. XXVI
49	1886	Г. Перваноглу «Андроник Комнен»	без підпису	переклад	«Історичний Вісник», т. XXV-XXVI
50	1886	«Н. И. Костомаров в 1857-75 гг.»	Н. А. Белозерская	спогади	«Руська Старовина», т. XLIX, т. L
51	1886	Биографии Т. Н. Грановскаго и В. Н. Назимова	без підпису	дослідження	«Руська Старовина», т. L
52	1886	«Д. Е. Гнусин, печатных дел мастер»	Н. А. Б.	дослідження	«Руська Старовина», т. LI
53	1886	«И. П. Келлер, профессор живописи»	без підпису	дослідження	«Руська Старовина», т. LII
54	1887	Г. Й. Кениг «Карнавал короля Иеронима»	без підпису	переклад	«Історичний Вісник», т. XXVII-XXX
55	1887	«Мария Ивановна Гоголь»	Н. А. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. LIII
56	1887	«Ф. Г. Солнцев, профессор археологической живописи»	Н. А. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. LIV
57	1887	«Россия в шестидесятих годах прошлого века» по книге «Описание России» сэра Джорджа Макартнея	Н. А. Белозерская	есе	«Руська Старовина», т. LV

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
58	1887	«Н. В. Гоголь. Служба его в Патриотическом институте, 1831-35 гг.»	Н. А. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. LVI
59	1888	М. И. Семевской «Н. М. Пржевальский (1839-1888)»	без підпису	редагування	«Руська Старовина», т. LX
60	1888	М. И. Семевской «Крестьянский вопрос в Эстляндии»	без підпису	дослідження	«Руська Старовина»
61	1888	«В. Т. Нарезный». Историко-биографическое. исследование	Н. А. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. LVIII, №5 т. LIX, №6 т. LX, №8
62	1890	«Предисловие к автобиографии академика Кокшарова, составленной по его рассказам»	без підпису	інше	«Руська Старовина», т. LXXV. № 3
63	1890	«Обзор пятидесятилетней деятельности Санкт-Петербургского минералогического общества»	Ред.	дослідження	«Руська Старовина», т. LXXVI, № 5
64	1890	«В. Т. Нарезный». Историко-биографическое. исследование	Н. А. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. LXXVII, № 9
65	1890	«Двадцатипятилетие Вестника Европы»	Н. А. Б.	дослідження	«Руська Старовина», т. LXVIII № 12
66	1891	«В. Т. Нарезный». Историко-биографическое. исследование	Н. А. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. LXXX, т. LXXXI

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
67	1892	«Хороший тон» (предисловие и указатель)	без підпису	переклад	СПб: вид. Гоппе
68	1892	Ч. Кингсли «Ипатия»	Н. Белозерская	переклад	СПб: вид. О. С. Суворина»
69	1892	П. Люддеке «Карта земного шара въ масштабе 1:1 000 000 (пять статей)»	без підпису	переклад	«Відомості імператорського російського географічного товариства»
70	1892	П. А. Чихачев «Хронологический перечень сочинений»	Н. Белозерская	дослідження	Відомості імператорського російського географічного товариства», Кн. VI
71	1893	«П. А. Чихачев», біография и научный разбор его геологических и других сочинений»	без підпису	дослідження	«Вісник Європи», № 11
72	1893	Биографии: Плутарха, Тертуллиана, Климента Александрийского, Освальда, Гуфланда, Никольсона, Лампе, Альбертини для книги «Етика пици»	без підпису	переклад	Москва: тип. І. Д. Ситіна
73	1893	«Обязанности настоящего времени»	без підпису	компіляція	«Посередник»

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
74	1895	«Влияние переводного романа и западной цивилизации на русское общество XVIII века»	Н. Белозерская	дослідження	«Руська Старовина», т. XXVI
75	1896	«В. Т. Нарезный». Историко-биографическое исследование	Н. А. Белозерская	дослідження	СПб: вид. Л. Ф. Пантелеева
76	1897	«Княгиня Зинаида Александровна Волконская»	Н. Белозерская	дослідження	«Історичний Вісник», т. LXVIII
77	1898	«Княгиня Д. Х. Ливен»	Н. Белозерская	дослідження	«Історичний Вісник», т. LXXI
78	1897	«Сочинения Поля Луи Курье», ч. I	без підпису	переклад	СПб: вид. Л. Ф. Пантелеева
79	1898	«Исторический журнал XVII века»	Н. Белозерская	дослідження	«Журнал министерства народної просвіти», т. CCCXV
80	1899	«Предок Пушкина»	Н. Белозерская	дослідження	«Історичний Вісник», т. LXXVI
81	1899	«Записка о женском вопросе в России шестидесятых и семидесятых годов» Для книги В. В. Стасова: «Н. В. Стасова»	Н. А. Белозерская	дослідження	СПб: тип. М. Меркушева
82	1899	«Женский вопрос». Предисловие: «Восточная женщина»	Н. А. Белозерская	дослідження	«Жіноче Діло», №1

№	Рік	Назва	Автор	Форма роботи	Видання
83	1899	«Женщина в Греции»	Н. А. Белозерская	дослідження	Жіноче Діло», №1, №2
84	1899	«Воспоминания В. М. Жемчужникова»	без підпису	редагування	«Вісник Європи», №2
85	1899	«Отрывки воспоминаний Л. М. Жемчужникова о крымской войнѣ»	без підпису	редагування	«Вісник Європи», №11
86	1900	«Воспоминания Л. М. Жемчужникова»	без підпису	редагування	«Вісник Європи», №11, №12
87	1900	«Римлянки»	Н. А. Белозерская	дослідження	Жіноче Діло», №2, №3
88	1902	«Происхождение императрицы Екатерины I»	Н. А. Белозерская	дослідження	«Історичний Вісник», т. LXXXVIII
89	1903	«Из жизни Петра I»	Н. А. Белозерская	дослідження	«Історичний Вісник », т. XCII
90	1905	Ротер «Разведение и уходъ за кактусами»	Н. Белозерская	переклад	«Вісник імператорського російського товариства садівництва» №1-2
91	1906	«Воспоминания Л. М. Жемчужникова о Бейдемане»	без підпису	редагування	«Вісник Європи», №2

РЕЗЮМЕ

До дипломної роботи на тему

«Творчий доробок історикині Надії Олександрівни Білозерської (1838–1912)»

Студентки історичного факультету

Бороніної Ангеліни Андріївни

Дипломна робота присвячена комплексному аналізу творчої спадщини історикині Н. О. Білозерської через виявлення основних мотиваційних чинників та стратегій адаптації до інституційних обмежень, характерних для жінок другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Актуальність долідження зумовлена необхідністю повернення постаті Білозерської у науковий обіг, оскільки її доробок відповідає ключовим тенденціям сучасної історіографії та історії жіночої інтелектуальної культури.

Творча діяльність історикині є багатошаровою та охоплює два взаємопов'язні напрями: перекладні та наукові праці. Важливим індикатором її професійного зростання стала боротьба за авторський підпис: від анонімних текстів і псевдонімів до публікацій із повними ініціалами. Кульмінацією її професійного шляху та підтвердженням визнання стало отримання Уварівської літературної премії від Академії наук у 1893 р.

У ході дослідження було створено спеціалізовану базу даних творчого доробку Н. О. Білозерської, що дозволило виокремити чотири основні періоди її публікаторської активності та простежити динаміку тематичного спектра її робіт.

Перший розділ дипломного дослідження окреслює теоретичні, історіографічні, методологічні та методичні засади роботи. У другому розділі проаналізовано життєвий шлях історикині та особливості формування її творчої лабораторії. Третій розділ присвячений детальному аналізу її творчості й різноманітності перекладних та наукових праць.

Ключові слова: Н. О. Білозерська; жіноча історія; перекладацькі практики; інтелектуальна культура ХІХ ст.; професійна легітимація; біографічні студії; історіографія.

The summary of the diploma work
«The Creative Legacy of Historian Nadiia Oleksandrivna Bilozerska (1838-1912)»
of the student of historical faculty
Boronina Anhelina Andriivna

The thesis provides a comprehensive analysis of the creative legacy of historian N. O. Bilozerska (1838–1912), by identifying the main motivational factors and strategies for adapting to institutional constraints on women in the second half of the 19th and the first half of the 20th century. The relevance of the study is determined by the need to return Bilozerska's figure to scientific circulation, since her creative work corresponds to the key trends of contemporary historiography. The historian's creative activity is complex and multilayered. The researcher's legacy combined two interrelated elements: translations (which provided autonomy) and scientific works. A key indicator of her professional growth was her struggle for authorship: the transition from anonymity to the use of her full name and initials. The culmination of her professional career, which confirmed the value of her scientific work, was the receipt of the Uvarov Literary Prize (1893) from the Academy of Sciences.

Four main periods of her creative activity have been identified, which was made possible by the creation of a specialized database of the historian's creative work. It also enabled tracing changes in the thematic spectrum of publications across different stages of her activity.

Thus, the first chapter establishes the main theoretical, historiographical, methodological, and methodical frameworks of this study. The second chapter presents the peculiarities of her life path and the specifics of the formation of her own creative laboratory. The third chapter focuses on a detailed analysis of her creative dynamics, as well as an examination of the diversity of her translations and scientific works.

Keywords: N. O. Bilozerska; women's history; translation practices; intellectual culture of the 19th century; professional legitimacy; biographical studies; historiography.